

BAGIENICE

Alt Bagnowen, Althofen, Stare Bagrowo

Historia:

Pierwotnie wieś szlachecka w dobrach Wilhelma Milewskiego (von der Milbe), późniejszego starosty ełckiego, któremu 12 sierpnia 1566r. książę Albrecht nadał w lenno majątek wielkości 96 łanów (przy pomiarze z 1573r. okazał się mieć tylko 64 łany = 1068,8 ha). Na obszarze majątku w różnym czasie powstały takie osady, jak: Nowe Bagienice, Wólka Bagnowska, i Bagnowski Dwór. W 1785r. we wsi było 6 dymów, w 1821r. zamieszkiwało tu 114 osób. W 1838r. po uwłaszczeniu, wieś liczyła 15 dymów i 95 mieszkańców, którzy dodatkowo trudnili się wydobywaniem torfu. W połowie XVIIIw. założono we wsi szkołę - wówczas jeszcze pod patronatem szlacheckim - do której uczęszczały też dzieci z Nowych Bagienic, Bagienic Małych, a później także z Wólki Bagnowskiej. W 1818 roku szkoła była dwujęzyczna - nauczyciel Adolf Willner nauczał zarówno po polsku jak i po niemiecku. W 1935r. dwuklasowa szkoła wiejska zatrudniała dwóch nauczycieli i uczęszczało do niej 78 dzieci. Pomimo uwłaszczenia chłopów i tak zwanej separacji gruntów z pierwszej połowy XIXw. nie wpłynęło to w widoczny sposób na rozwój wsi. W 1848 roku było tu 14 budynków mieszkalnych i 96 mieszkańców, w 1870r. 100 mieszkańców. W 1874r. zbudowano drogę bitą przez wieś jako odcinek traktu Mragowo - Biskupiec, zaś 30 września 1898r. oddano do użytku przystanek kolei żelaznej na linii Czerwonka - Biskupiec - Mragowo - Mikołajki, zlokalizowany za wsią do strony północnej. W urzędowym wykazie miejscowości z 1928r. Bagienice figurowały jako „wieś i wybudowanie” i liczyły 153 mieszkańców. W 1939r. na obszarze wiejskim znajdowało się 40 gospodarstw domowych, w tym 23 gospodarstwa rolnicze, z których 8 miało wielkość w granicach 10-20 ha oraz jedno liczyło ponad 100 ha. We wsi zamieszkiwało 148 osób.

BAGIENICE MAŁE

Klein Bagnowen, Bruchwalde, (Bagienicze)

Historia:

Pierwotnie wieś szlachecka powstała prawdopodobnie na obszarze dawnego majątku lennego, który należał do byłego burgrabiego Szestna, Johanna von Hoyttena (zwanego Guttem). Hoytten otrzymał ów majątek 24 października 1526r. z nadania książęcego. Wieś powstała później - nie figuruje jeszcze na mapie Narońskiego z ok. 1662r., toteż jej początki należy datować raczej dopiero na wiek XVIII. W 1785r. liczyła już 7 dymów. W 1821 r. określano ją jako wieś szlachecką o dwóch równorzędnie stosowanych nazwach: Klein Bagnowen i Bagienicze i liczyła wówczas 56 mieszkańców. W 1838r. było tu 13 dymów i 92 mieszkańców. Zabudowa wsi uformowała się wówczas w kształcie krzywej ulicówki. Po tzw. separacji gruntów i uwłaszczeniu chłopów, zabudowa uległa pewnemu rozproszeniu - części nowych gospodarstw ulokowała się na tzw. „wymiarach”. W 1848r. wieś chłopska, uwłaszczona, liczyła 11 budynków mieszkalnych i 87 mieszkańców, w 1870r. 90 mieszkańców. W 1877r. założono jednoklasową szkołę wiejską z niemieckim językiem nauczania, choć wieś była polskojęzyczna. W 1935r. do miejscowej szkoły uczęszczało 62 dzieci. W urzędowym wykazie z 1928r. figuruje jako „wieś i leśniczówka”, o liczbie mieszkańców wynoszącej 307 osób. W 1939r. - tylko 276 osób, na obszarze wiejskim znajdowało się wówczas 69 gospodarstw domowych, w tym 43 gospodarstwa rolnicze, z których 12 miało wielkość w granicach 5-10 ha i 9 w granicach 10-20 ha. W 1945r. budynek

szkolny został poważnie uszkodzony, zaś do jego remontu przyczynili się - byli woźny Napierski i murarz Braun, deklarujący się jako tutejsi Polacy.

BAGNOWSKI DWÓR

Bagnowenwald, Gut Althofen

Historia:

Osada powstała na wolniznach pod koniec XVIIIw. Około 1900r. był to folwark należący do rodziny szlacheckiej hr. von Mirbachów, właścicieli dóbr sorkwickich. Osada liczona pod względem administracyjnym łącznie z Bagienicami, do 1945r. nie była wymieniana osobno w żadnych urzędowych spisach miejscowości.

BOŻA WÓLKA

Bosem Wolka, Dreissighuben

Historia:

Z początku prawdopodobnie dobro służebne, o niewiadomej dacie założenia. W 1467r. tutejszy lennik krzyżacki sprzedał swoich 7,5 łana (125,25 ha) przybyszowi skupującemu okoliczne mająteczki, Erazmowi Konopackiernu (Compaschke). Powstał tu folwark, przy nim zaś nieduża wieś, która miała go obsługiwać obszar majątkowy Bożej Wólki znajdował się w posiadaniu majątku Boże, a więc Schlubhutów, Komorowskich, Suchodolskich, a w końcu Rogala- Biebersteinów, właścicieli Baranowa (gm. Mikołajki). W rękach tych ostatnich Boża Wólka znajdowała się w zespole folwarków wraz z Bożem i Witominem (licznie 1365,9 ha) - z tych ostatnim od momentu jego założenia w 1804r. do sprzedaży w 1807r. W 1785r. w Bożej Wólce była gajówka i łącznie znajdowało się tutaj 11 dymów, w 1815r. było tu 72 mieszkańców, w 1838r. – 98 mieszkańców i 5 dymów. W dniu 1 maja 1897r. przekazano do użytku przystanek kolei wąskotorowej Mrągowo-Kętrzyn, zlokalizowany tuż za wsią, od strony północno-wschodniej. Po I wojnie światowej założono we wsi szkołę, do której w 1935r. uczęszczało 34 dzieci, wraz z dochodzącymi z Witomina. W 1928r. osadę założono jako "wieś wybudowanie", mająca 174 mieszkańców.

Nazwa wsi: **BOŻE**

Bosem, Buessen, Bosen, Bosemb, Bussen

Historia:

Wielki mistrz Winrych von Kniprode nadał w 1370r. ośmiu braciom Reimannom majątek ziemski wielkości 57 łanów (951,9 ha), na prawie chełmińskim. Według P. Glassa, mieliby oni pochodzić ze Szwabii, gdzie w pobliżu Riedlingen istniał zamek Bussen - jest to jednak domysł chybiony, ponieważ nazwa, jak często w tych stronach, pochodzi od jeziora, jest wcześniejsza i ma - jak uważa Gerullius, względnie może mieć - jak ostrożniej przypuszcza Przybytek – rodowód staropruski, od imienia Bosite-Boisite albo Busse-Buze. Według Kasiskego, nadanie z 1370r. miało charakter dobra służebnego, z obowiązku służby konnej w zbroi - ponieważ jednak dobro służebne miało zawsze określoną wielkość w granicach 10-15 łanów, byłby to raczej zespół dóbr służebnych, tworzących osadę w jej początkowym kształcie. Transakcja z 1467r. wskazuje, że dobra te mogłyby z czasem jeszcze

mniejsze wskutek podziałów: niejaki Erazm Compasch (według Kętrzyńskiego Konopacki) skupował w tym rejonie drobne posiadłości i w owym roku nabył też w Bożym 7 łąnów (116,9 ha) od Jakuba von Sellen. W 1490r. inny tutejszy szlachcic Hans von Zantern sprzedał 17,5 łąna (292,25 ha) w Bożym Frycowi Milgedeinowi. Z czasem doszła do głosu szlachta zdolna nabywać większe dobra. W 1562r. właścicielami całego obszaru majątkowego w Bożym, wielkości 57 łąnów, okazali się von Schlubhutowie (mieli też 44 łąny w Stamce). Zapewne już przed nimi istniał jeden właściciel całego majątku, który nie byłby go w stanie inaczej zagospodarować jak tylko przez lokowanie chłopów i założenie wsi. Z tym bowiem typem osadnictwa wiąże się obecność kościoła w Bożem w 1531r., który musiał istnieć już zapewne w okresie krzyżackim i przynależał do dekanatu w Reszlu - bliższych jednak wiadomości brakuje. Od czasów krzyżackich istniał też młyn wodny. Po 1737r. przy kościele powstała szkoła wiejska. W XVIIIw. odbywały się w Bożem corocznej 4 jarmarki. Właścicielami majątku w Bożem w XVIIIw. byli przez jakiś czas Komorowscy oraz Suchodolscy z Suchodolec. W 1754r. zbudowano kaplicę grobową - prawdopodobnie dlatego, że sam kociół znajdował się w złym stanie i w rezultacie w 1882r. został rozebrany, miejscowość zaś podporządkowano parafii ewangelickiej w Szestnie. Na miejscu rozebranego kościoła Suchodolscy zbudowali w 1833r. własne mauzoleum rodowe. W 1785r. cała osada miała 23 dymy. W latach 1815 i 1821 Boże określano jako „szlachecka wieś kościelna”, w której zamieszkiwało 156 osób. W 1833r. istniało tu tylko 10 domów i było 152 mieszkańców, przy czym wieś była już uwłaszczona. Dlatego w 1848r. pojawia się rozróżnienie: „wieś i majątek główny”, tworzyło je 9 domów mieszkalnych i 143 mieszkańców, w 1870r. - 200 mieszkańców. W 1885r. właścicielem majątku był Ferdynand Rogala-Bieberstein, zgermanizowany potomek polskiego rodu szlacheckiego, rezydujący w Baranowie (gm. Mikołajki). Wówczas wzniesiono także w Bożem nowy pałac neoklasycystyczny o charakterze rezydencjonalnym, istniejące przy założeniu parkowe datowane jest na pierwszą połowę XIXw. W rękach Biebersteinów Boże wchodziło w skład zespołu majątkowego wraz z Bożą Wólką i Witominem - ten ostatni sprzedano w 1807r. w inne ręce. Folwarki Boże i Boża Wólka nastawione były na hodowlę rasowych koni, bydła, trzody chlewnej i owiec, posiadały parową mleczarnię, cegielnię, tartak, zakład ogrodniczy i własny targ koński. W 1907r. łączny ich obszar wynosił 1365,9 ha. W 1920r. „majątek rycerski” zakupiło Towarzystwo Ziemskie w Królewcu (Ostpreussische Landesgesellschaft), aby następnie rozparcelować go na gospodarstwa chłopskie, na których osadzano przeważnie napływających aktualnie repatriantów niemieckich z Wołynia. Część majątku upaństwowiono, na obszarze innym założono leśniczówkę, która strzegła też tutejszej - jedynej w powiecie - suszarni nasion, natomiast gospodarstwo rolne specjalizowało się w hodowli kwalifikowanych sadzeniaków kartofli oraz ziarna siewnego zbóż i roślin pastewnych. Swoje pola doświadczać miało też tutaj Wschodniopruskie Towarzystwo Hodowli Nasion „Nordost”. Do majątku należała cegielnia, którą unowocześniono - dzięki specjalnej suszarni mogła pracować także zimą i osiągała roczną wydajność 6 mln sztuk cegły. W 1911r. zbudowano we wsi osobny budynek dla szkoły, na razie jednoklasowej w 1935r. uczyło się w niej 63 dzieci. Zabudowę wsi określano jako typ „podworski i kolonijny”. W urzędowym spisie miejscowości z 1928r. Boże określono jako „wieś, cegielnia, majątek i wybudowanie”, liczące łącznie 543 mieszkańców. W 1939r. było tu 518 mieszkańców. Na obszarze wsi znajdowało się 111 gospodarstw domowych, w tym 61 rolniczych, z których 28 miało wielkość w granicach 10-20 ha, 3 w granicach 20-100 ha, i 2 ponad 100 ha. W 1945r. wszyscy mieszkańcy wsi wraz ze swoim mieniem pozostali na miejscu.

Nazwa wsi: **BOŻE MAŁE**
Waldhausen

Historia:

Od najdawniejszych czasów obszar zalesiony, wchodzący w skład majątku Boże, z leśniczówką. W 1832r. obszar ten wydzielili ze swych dóbr ówcześni ich właściciele Suchodolscy i sprzedali. Powstał tu nowy, odrębny majątek, częściowo także na dawnym obszarze przynależącym do Wyszemborka, również wykupionym. Formalnie majątek zaistniał jako samodzielna jednostka osadnicza z własną nazwą od 7 listopada 1846r. W 1838r. były tu 2 dymy i 36 mieszkańców. W 1907r. majątek liczył 222,32 ha i należał do Wilhelma Morgensterna - specjalizował się w hodowli bydła. W 1928r. liczył 53 mieszkańców i z dniem 30 września został włączony do granic administracyjnych gminy wiejskiej Wyszemborka. W okresie międzywojennym Liczył 257,4 ha, a jego właścicielem był Kolwe, który prowadził księgi rodowodowe bydła zarodowego. Po wojnie - państwowe gospodarstwo gminne.

Nazwa wsi: **BUDZISZKI**

Budzisken, Wachau

Historia:

Według Kętrzyńskiego w miejscu gdzie w 1533 r. lokowano Budziszki, już w 1437r. istniała jakaś osada, która później (zapewne wskutek wojny trzynastoletniej) zaginęła, toteż wspomniana lokacja miała charakter wtórny. Według Templina, przed wtórną lokacją powstawały tu w różnym czasie „dzikie” siedliska, zwane przez tutejszą ludnością polską „Budami” lub „Budziskami” - stąd nazwa późniejszej wsi, zasiedlonej przez Polaków. W istocie w 1533r. nabywcą 5 łanów sołeckich (po 27 grzywien od łanu) był tutaj niejaki Zese Schwechowski, co Kętrzyński jednoznacznie odczytuje jako „Czesio Szwejkowski”, na którego starosta ryński Georg von Diebes nałożył obowiązek obsadzenia wsi czynszowej na 50 łanach (853 ha). Czy wieś była w pełni obsadzona - nie wiadomo, z późniejszych danych wynika, że zaledwie trzecia część jej areалу była w użytkowaniu chłopów, resztę zaś stanowiły grunta folwarczne, które wieś obsługiwała w ramach powinności szarwarcznych. Tego rodzaju sytuacja zaistniała od 1664r., gdy elektor brandenburski Fryderyk Wilhelm nadał Budziszki na prawie magdeburskim swemu tajnemu radcy baronowi Janowi von Hoverbeckowi, który już nieco wcześniej otrzymał od niego wieś Nakomiady (gm. Kętrzyn) - za usługi, które w ciągu 35 lat wyświadczył elektorowi i domowi Hohenzollernów. Podstawową jednak zasługą Hoverbecka i bezpośrednim motywem tych nadań było to iż posłując do króla polskiego, prawnego zwierzchnika Prus Książęcych, dokonał „majstersztyku dyplomacji” – jak orzekli to historycy niemieccy - przekonawszy go, by nie dawał posłuchu opozycji stanowej w Prusach Książęcych, która usilnie dążyła do zawierania związków politycznych z Polską. Momentem dla elektora przełomowym był wymuszony przezeń hołd stanów pruskich 18 października 1663r. w Królewcu, złożony przy pełnej aprobacie obecnych tam oficjalnych wysłanników króla polskiego Jana Kazimierza. Gdy w Nakomiadach Hoverbeck zbudował sobie w następnych latach okazałą rezydencję, pobliskie Bodziszki obliczone już tylko na dochód, musiały mieć z tego względu oczywistą wartość. Majątek ten przechodzi później w różne ręce. W 1785r. wieś liczyła 9 dymów, w 1838r. - 18 dymów i 149 mieszkańców. Jeszcze w 1848r. chłopci tutejsi nie byli uwłaszczeni – wieś określano jako „szlachecką” i liczyła ona 15 domów mieszkalnych i 166 mieszkańców. Po oddzieleniu się od Nakomiad, tutejsi właściciele zbudowali sobie dwór przy folwarku w Budziszkach, we wsi natomiast w 1870r. odnotowano spadek liczby mieszkańców do 62 osób. U schyłku XIXw. oddzielony od wsi majątek był własnością Roberta Rogali, a w 1907r.

właścicielem „majątku rycerskiego”, wielkości 543,5 ha był Edward Reetz, który specjalizował się w hodowli bydła rasy holenderskiej. W urzędowym spisie miejscowości 1928r. pod mianem „Budzissen” określano „wieś, majątek wybudowane” o łącznej liczbie 205 mieszkańców. W 1939r. były tu 43 gospodarstwa domowe, w tej liczbie tylko 15 gospodarstw rolniczych, z których 4 miały wielkość w granicach 0,5-5 ha, 4 w granicach 5-10 ha, 5 w granicach 10-20 ha, jedno liczyło ponad 20 ha i 1 ponad 100 ha. Gospodarz Schlonski prowadził wzorcową hodowlę bydła rodowodowego i koni ciężkich, tzw. zimnokrwistych rasy wschodniopruskiej. Budziszki liczyły wówczas 180 mieszkańców.

Nazwa wsi: **CZARNY LAS**
Schwarzwald

Historia:

Niewielki majątek folwarczny założony po 1850r. w obrębie gruntów wiejskich Szestna, przy strumyku u stop Zamecznej Góry, na północ od jeziora Czarnego. W 1907r. majątek liczył 242,3 ha, jego właściciel Edward Coch specjalizował się w hodowli bydła i koni. W spisie miejscowości z 1928r. figuruje jako folwark zamieszkały przez 180 osób.

Nazwa wsi: **CZERWONKA**
Czerwonek, Rotenfelde

Historia:

18 października 1559r. starosta Szestna Georg. von Diebes sprzedaj za 90 grzywien 3 łany sołeckie wolne od czynszu, zasadzcy nazwanemu Hitzschken (Hiczko) ze Śniodowa, który miał założyć wieś czynszową wielkości 30 łanów (501 ha), na obszarze między Mrągowem, Probarkiem a jeziorem Juksty. Lokacja powiodła się - na zachodnim brzegu wspomnianego jeziora powstała wieś o nieregularnej zabudowie, w której w 1693r. zamieszkała wyłącznie ludność polska. W 1785r. było tu zaledwie 8 dymów, w 1815r. - 11 dymów i 63 mieszkańców, w 1838r. - 17 dymów i 84 mieszkańców, w 1848r. - 15 dymów i 100 mieszkańców. Od końca XVIIIw. istniała tu szkoła wiejska, w której w 1818r. uczył po polsku 18 dzieci Jakub Kowalewski. W 1870r. było tu nadal 100 mieszkańców. Pokłady gliny (od gleby koloru czerwonego rzekomo wzięła się nazwa wsi) umożliwiały uruchomienie na miejscu cegielni, która w okresie międzywojennym należała do przedsiębiorcy budowlanego w Mrągowie Markischa. Był to zakład nowoczesny, ze sztuczną suszarnią, który w ciągu roku wytwarzał 6 mln. szt. cegieł. W 1928r. we wsi było 156 mieszkańców i 36 gospodarstw domowych, w tej liczbie 126 gospodarstw rolniczych, z których 5 miało wielkość w granicach 0,5-5 ha, 3 w granicach 5-10 ha i 8 w granicach 20- 100 ha. W jednoklasowej szkole w 1935r. uczyło się 38 dzieci.

Nazwa wsi: **DOBROSZEWO**
Freynowen, Freihof

Historia:

Niewielki majątek folwarczny założony w 1823r. w pobliżu niewielkiego jeziora Karwik, z nazwą uznaną urzędowo w 1825r., pochodzącą od nazwiska właściciela (Frejnego). Uległ likwidacji między 1907 a 1913 r., w 1928r. było to pojedyncze gospodarstwo chłopskie, przynależne terytorialnie do obszaru Grabowa.

Nazwa wsi: **GAZWA**
Gonswen, Gansen

Historia:

Nazwa od nazwiska zasadźcy Jana Gązwy, który w 1572r. otrzymał od starosty Szestna Andrzeja Jonasa 22 łany (367,4 ha) w celu założenia wsi czynszowej. W ciągu 85 lat od tej daty mieszkańcy wsi, którymi byli Polacy, zażywali względnej pomyślności. Jesienią, 1657r. najazd tatarski spustoszył okolice Szestna i zgładził też całkowicie Gązwę - zginęli prawdopodobnie wszyscy jej mieszkańcy w liczbie 80 osób. Wieś odradzała się z trudem. Różnego rodzaju klęski, w tym zwłaszcza klęska zarazy, wyludniły ponownie wieś na początku XVIIIw. Według danych z 1737r., pięcioro tutejszych dzieci uczęszczało do nowozałożonej szkoły w Polskiej Wsi. W 1785r. było tu 11 dymów, w 1815r. 17 dymów i 99 mieszkańców, tę samą liczbę mieszkańców wymienia się w 1821r., zaś w 1838r. - 12 dymów i 134 mieszkańców. Już w drugiej połowie XVIIIw. zatrudniono nauczyciela. W 1818r. był nim Jakub Sala, który uczył po polsku 24 dzieci (w tej liczbie także dzieci pochodzące ze Stamki). W 1848r. we wsi było 20 budynków mieszkalnych i 155 mieszkańców, w 1870r. - 160 mieszkańców. Zabudowa wsi ukształtowała się w kształcie ulicówki, a po tzw. separacji gruntów uległa pewnemu rozproszeniu, przy znacznym wzroście liczby gospodarstw. W 1894r. było tu już 355 mieszkańców. W 1928r. we wsi i na „wybudowaniach” mieszkało 315 osób. W 1939r. przy tej samej liczbie mieszkańców, na obszarze wiejskim znajdowało się 78 gospodarstw domowych, w tym 62 gospodarstwa rolnicze, z których 13 miało wielkość 10-20 ha i 5 w granicach 20-100 ha. Istniała tu dwuklasowa szkoła z mieszkaniami dla dwóch nauczycieli. W 1935r. do szkoły uczęszczało 61 uczniów.

Nazwa wsi: **GŁAZOWO**
Glassowen, Neu Grabenhof, Neu Grabowen

Historia:

Osada typu dworskiego - majątek folwarczny założony na gruntach Grabowa około 1800r. przez Glassa. Z tej rodziny, z Głazowa, pochodził Jakub Glass (1864-1942), profesor Uniwersytetu Warszawskiego, wybitny prawnik, prokurator, współzałożyciel Komitetu Mazurskiego, który w marcu 1919r. przedłożył komisji międzysojuszniczej na konferencji pokojowej swój memoriał w sprawie przyłączenia Mazur do Polski. W 1870r. majątek liczył 24 mieszkańców, określano go jako „wybudowanie Grabowa”. W 1907r. „wybudowanie” posiadało obszar liczący 128 ha, był tam folwark specjalizujący się w hodowli bydła mlecznego, z własną mleczarnią, ale właścicielami nie byli Glassowie, lecz August Kahle. W urzędowym spisie miejscowości z 1928r. osadę określano jako „majątek, wybudowanie”, liczące 14 mieszkańców.

Nazwa wsi: **GRABOWO**

Grabowen, Neu Grabowen, Grabinsken, Grabenhof

Historia:

Według kroniki spisanej przez pastora w Szestnie Buttnera, wieś założył Bartosz Skomotz - czyli Skomic albo Skoniec (według Kętrzyńskiego) pochodzenia polskiego. Mianowicie 4 października 1554r. kupił on od starosty w Rynie Georga von Diebesa, za zezwoleniem władzy książęcej 6 łąnów sołeckich za 162 grzywien - pod warunkiem że na 50 lub 60 łąnach zdoła obsadzić wieś czynszową w Lesie Marcinkowski przy strumyku „Przirizky” czyli Przyrzecza. Granice obszaru wiejskiego miały przebiegać wzdłuż strumyka stanowiącego granicę wsi Dłużec (dziś gm. Piecki), koło lasu Krzywe, aż do wsi Krzywe. Tymi sześcioma łąnami sołeckimi zasadzca miał podzielić się ze swymi pięcioma braćmi: Jędrzejem (Endre), Mikołajem, Wojciechem i Grzegorzem. Wieś otrzymała najkorzystniejsze dla osadników prawo magdeburskie. Braciom wolno było łowić ryby w jeziorze Kujno i we wspomnianym strumyku, lecz tylko na potrzeby własne. Być może nie cały obszar wiejski udało się obsadzić, skoro starczyło też miejsca dla majątku szlacheckiego wielkości 40 łąnów (668 ha), który pojawił się przy tej wsi niedługo potem: w 1617r. miał go Jan Stanisławski „podstarosta” Lidzbarski, na prawie chełmińskim - z obowiązkiem utrzymania 1 konia, który byłby odpowiedni dla zaprzęgu armatniego. Był to wymóg symboliczny, który dla tego liczącego się w Prusach rodu nie miał istotnego znaczenia (Wojciech Ludwik Stanisławski był współczesny wujtem biskupstwa warmińskiego). Prawnymi spadkobiercami Stanisławskich na Grabowie byli później członkowie innego ze znajomych rodów w Prusach - Koenigseckowie, którzy w księstwie pruskim sprawowali najwyższe urzędy (m.in. Bernard von Koenigseck był w latach 1641-1653 nadradcą książęcym i zarządcą zamku królewieckiego). Dowodzi to, że majątek w Grabowie - a w tym też niewątpliwie folwark - znajdował się w byle jakich rękach. Później posiadacze jego bywali różni, aż w pierwszej połowie XIXw. na skutek uwłaszczenia uległ parcelacji. Wieś tymczasem w XVIIIw. doznawała jakichś kłesk, skoro mowa jest w pewnym dokumencie o 32 łąnach pustych. Jednak w nowym stuleciu Grabowo okazuje się być wsią stosunkowo dużą - w 1739r. (według innych danych w 1737) zbudowano tutaj szkołę, do której uczęszczało 48 dzieci, w tym 18 z Borowego. W 1818r. nauczał w niej po polsku Jakub Miałki (41 dzieci było wówczas z samego Grabowa). W 1785r. było tu 37 dymów, w 1815 50 dymów i 275 mieszkańców. Z pożaru wsi, który wybuchł w 1838r. ocalało 35 budynków mieszkalnych, we wsi zamieszkiwały wówczas 363 osoby. W 1848r. było już 55 dymów, a liczba mieszkańców spadła do 310 osób. Po reformie uwłaszczeniowej i tzw. separacji gruntów, powstało wiele nowych gospodarstw chłopskich, które rozlokowały się stopniowo na wybudowaniach za wsią. Zabudowa wsi tworzyła wówczas niezbyt regularną ulicówkę z placem po środku. W związku z separacją gruntów powstał też niewielki majątek, w którym około 1900r. miała też istnieć cegielnia. Jej istnienia nie potwierdzają dane z 1907r. Mowa wówczas o majątku liczącym 162 ha, należącym do Carla Materna, który prowadził folwark specjalizujący się w hodowli bydła i koni. W urzędowym spisie miejscowości z 1928r. Grabowo traktowane jest jako „wieś, wybudowanie i majątek”, liczące w sumie 603 mieszkańców. W latach 1925-28r. zbudowano szosę Grabowo-Borowe-Rybno, zaś w latach 1934-37 była w budowie inna na trasie Grabowo - Jędrychowo – Sorkwity. W 1939r. liczba mieszkańców wynosiła 515 osób, na obszarze wiejskim istniało 118 gospodarstw domowych, w tej liczbie 75 gospodarstw rolniczych, z których 9 miało wielkość w granicach 10-20 ha, 19 w granicach 20-100 ha i ów majątek - traktowany jako gospodarstwo rolnicze wielkości „ponad 100 ha”.

Nazwa wsi: **GRONOWO**

Gronowen, Grunau

Historia:

Najstarsza wieś szlachecka w byłym powiecie mławowskim, założona przed 1392r. W tymże roku komtur Bałgi Konrad Kyburg poswiadcza, iż trzech dotychczasowi posiadacze majątku położonego koło Bożego, wielkości 40 łanów, Józef, Otto i Gabriel, za radą i wiedzą współdziedziczących, odstąpili go Hermanowi Barschau na prawie chełmińskim; 10 łanów sołeckich ma być wolnych od czynszu, pozostałe w liczbie 30 mają być obsadzone jako wieś czynszowa. Mieszkańcom prawdopodobnie przysługiwało prawo połowu ryb w przyległym jeziorze Gronowskim, które z czasem zarosło. W 1414r. Gronowo należało do dóbr rycerskich, które później obejmowały jeszcze leśną enklawę liczącą 5 łanów z gajówką Gronowo, położone na zachód od jeziora Karw. W 1467r. Erazm Konopacki (Compaschke), który skupował w okolicy drobne posiadłości, nabył w Gronowie od Konrada Schwengitten 5,5 łana (91,85 ha). Około 1651r. właścicielem tutejszego majątku wielkości 40 łanów byli von Polentzowie i von Brunsertowie - przedstawiciele dwóch starych zasłużonych dla księstwa rodów niemieckich w Prusach. Sołtysi gronowscy z racji wysokiego uposażenia (10 łanów) zobowiązani byli do konnej służby w zbroi - na równi z właścicielami majątku. Około 1770r. założono szkołę pod patronatem szlacheckim, czyli właściciela majątku. W 1818r. uczęszczało do niej 39 uczniów, od nauczyciela wymagano biegłej znajomości języka polskiego. W 1935r. w jednoklasowej szkole uczyło się 46 dzieci. W 1785r. wieś liczyła 27 dymów, w 1815 - 22 dymy i 160 mieszkańców, w 1821r. Gronowo określano jako „posiadłość szlachecka”, stanowiło majątek główny i wieś i liczyło 160 mieszkańców. W 1848r. było tu 27 budynków mieszkalnych i 312 mieszkańców, w 1870r. - 316 mieszkańców. W 1871r. właścicielem dóbr senioralnych w Gronowie, liczących 1452 ha był Fresin, który oddał je w dzierżawę krewnemu o tym samym nazwisku, rezydującemu na folwarku w Gniewkowie (niem. Heinrichssorge). W majątku wyspecjalizowano się w hodowli owiec. W 1907r. właścicielem majątku złożonego z Gronowa i Niewkowa wielkości 675 ha, był rotmistrz Georg von Fresin. W majątku była mleczarnia. W 1928r. urzędowo określano Gronowo jako „wieś, wybudowanie, majątek rycerski, folwark” – w sumie było tu 235 mieszkańców. W 1939r. na tym obszarze znajdowały się 83 gospodarstwa domowe, w tym 44 rolnicze, z których 29 miało wielkość w granicach 10-20 ha, 2 w granicach 20-100 ha i jedno ponad 100 ha. Las na obszarze wiejskim był własnością starostwa powiatowego.

Nazwa wsi: **JOACHIMOWO**

Joachimowen, Joachimshuben

Historia:

Leśniczówka w pobliżu jeziora Sarż, założona już w 1693r. w dobrach szlacheckich barona Joachima von Egloffsteina, właściciela Arklit (gmina Barciany), od imienia, którego wzięła nazwę. Uposażenie leśniczówki stanowiło 9 łanów ziemi (150 ha). W 1821r. określana jako „leśniczówka szlachecka”, w której mieszkało 5 osób. W 1928r. - leśniczówka państwowa.

Nazwa wsi: **KARWIE**

Karffen, Carwen, Karwen

Historia:

W miejscowości o nazwie Karffen, zapożyczony od pobliskiego jeziora tejże nazwy, 25 września 1555r. starosta Rynu i Szestna Georg von Diebes sprzedał Matzowi von Mertinsdorf (czyli Maciejowi z Marcinkowa) 4 łany sołeckie za 198 grzywien, z obowiązkiem obsadzenia wsi wielkości 40 łanów (668 ha). Wieś lokowana w trudnym terenie, otrzymała 10 lat wolnizny. Rozwijała się pomyślnie i dopiero jakieś klęski, zapewne klęska zarazy, w pierwszych dziesięcioleciach XVIIw. dokonały tu spustoszeń, iż musiano zasiedlać później od nowa 24 łany. Już około 1750r. niezbędna była szkoła na miejscu. W 1785r. wieś liczyła 25 dymów, a w 1818r. do szkoły zgłoszono 35 dzieci, które nauczał po polsku Gotfryd Poerschke. W 1821r. miejscowość liczącą 186 mieszkańców określano jako „wieś i leśniczówkę”. W 1838r. było tu 25 budynków mieszkalnych, wieś liczyła 274 mieszkańców. W 1849r. „wieś i leśniczówka” posiadała na swym obszarze 44 budynki mieszkalne i zamieszkiwało ją 267 osób. W 1928r. „wieś i wybudowanie” liczyły 531 mieszkańców, istniała tu placówka pocztowa. Zabudowa wsi ukształtowała się w XIXw. jako ulicówka, która swym północnym krańcem sięgała jeziora Karwie. W 1935r. w budynku szkolnym o dwóch klasach uczyło się 194 dzieci. W 1939r. liczba mieszkańców wynosiła 419 osób. Na obszarze wiejskim było wówczas 108 gospodarstw domowych, w tym 70 gospodarstw rolniczych, z których 15 miało wielkość w granicach 10-20 ha i 8 w granicach 20-100 ha. Jedno z tych ostatnich, którego właścicielem był Schwidder (Świder), specjalizowało się w chowie drobiu. W okresie międzywojennym działała we wsi spółka wodna dla rekultywacji łąk i pastwisk.

Nazwa: **KIERSZTANOWO**
Kirstenau, Kerstinowen, Kersten

Historia:

Nazwa miejscowości pochodzi od pierwotnej nazwy jeziora „Kirsno”, co pochodzi od pruskiego „Kirsnen - czarny”. Stąd wzięła się pierwotna nazwa niemiecka jeziora Schwarzsee i wsi Schwarzburg, ale nazwa ta funkcjonująca jakiś czas równoległe z nazwą pochodzenia pruskiego, nie utrzymała się - zapewne dlatego, że w rejonie tym przeważała w owym czasie ludność pruska. Data lokacji nieznana, wieś istniała w 1422r. W 1437r. prokurator krzyżacki w Szestnie Mikołaj Gorlitz z niewiadomych powodów przesiedlił chłopów ze wsi „kerstinowen” do odległego Muntowa. Wieś „Kerstinowen” nie przestała jednak istnieć, czyli że nie wszystkich mieszkańców przesiedlono - dotyczyło to prawdopodobnie tylko Prusów, wieś natomiast zamieszkała została przez ludność niemiecką - pojawia się bowiem w księdze czynszów prokuratora szestneńskiego w 1450r. pod nazwą „Schwartzenburgk”. W okresie wojny trzynastoletniej (1454-1466) wieś została doszczętnie zniszczona i w ciągu niemal całego stulecia były tu pustki, zasiedlone ponownie w rezultacie wtórnej lokacji. 24 czerwca 1536r. starosta Szestna Wolf von Hennicke zapisał dotychczasowemu sołtysowi Polskiej Wsi Janowi Koszotowskiemu (Jahnen Koschotowski) 40 łanów (668 ha) w celu obsadzenia wsi „Schwartzenburgk”. Poza 4 łanami sołeckimi, z pozostałych łanów miał być płacony czynsz po upływie 6 lat wolnizny. Wśród powinności chłopskich wymienia się też obowiązek zwózki drewna dla browaru zamkowego w Szestnie. Osadnikom przysługiwało wolne rybołówstwo dla potrzeb własnych na jeziorach Kiersztanowskim i Juno. Według Kętrzyńskiego osadnikami byli wówczas Polacy i Niemcy. W 1593r. sołtysiem był Jan Kiersztanowski. Jesienią 1657r. podobnie jak szereg innych wsi tego regionu, Kiersztanowo zostało spalone przez Tatarów, a ludność częściowo wymordowana (24 osoby). Po rekonstrukcji zasiedlenia, w 1693r. była tu już wyłącznie ludność polska, o czym świadczą imiona i nazwiska chłopów

(m.in. Jan Siwy, Jan Lepek, Jan Bieńczyk, Jorek Nora, Jan Pecyna, Tomek Bąk), z których każdy miał dwułańowe gospodarstwo (to jest po 33,4 ha). Przed 1740r. założono we wsi szkołę jednoklasową, w której w 1818r. było 29 dzieci, uczył tu w języku polskim nauczyciel Michał Kolebko. W 1785r. we wsi było 14 dymów, w 1821r. zamieszkiwali tu 184 osoby, w 1838r. było 38 dymów i 332 mieszkańców, w 1849r. wieś miała 36 budynków mieszkalnych i 306 mieszkańców. Wydatny wzrost liczby mieszkańców i gospodarstw w 1853r. był rezultatem tzw. separacji gruntów. Zabudowa wsi uformowała się wówczas nieregularnie, na przesmyku po obu stronach rzeczki płynącej od jeziora Kiersztanowskiego do jeziora Juno. W 1928r. Kiersztanowo określano jako „wieś i wybudowanie”, liczące 358 mieszkańców. We wsi istniała zwirownia, działała też reaktywowana w latach 30-tych spółka wodno-melioracyjna. W 1935r. do miejscowej szkoły uczęszczało 60 uczniów. W 1939r. wieś liczyła 344 mieszkańców. Na jej obszarze znajdowały się 83 gospodarstwa domowe, w tym 54 rolnicze, z których 14 miało wielkość w granicach 10-20 ha i 8 w granicach 20-100 ha.

Nazwa: **KOSEWO**

Kossewen, Rechenberg

Historia:

Nazwa pochodzi od nazwiska zasadźcy, Grzegorza Kosa z Góry w Piskiem, który nabył w 1546r. 4 łany sołeckie wolne od czynszu za 88 grzywien, by obsadzić 40 łanową wieś czynszową, (668 ha), z 10 latami wolnizny, z obowiązkiem świadczenia po upływie 5 lat tłoki ręcznej na rzecz folwarku w Szestnie. Od 1651r. był tu posterunek leśny podległy rejonowi w Krutyni. W 1693r. mieszkańcami wsi byli sami Polacy - Paweł Czuczejko, Jędryś Szewc (Jendriß Seffz), Jerzy Wiatr, Michał Graczyk (Grazięg), Ambroży Piła, Jakub Pryskała, Szymon Jadamczyk (Jedamczig), Grzegorz Czuczejczyk, Grzegorz Noga. W 1739r. zbudowano szkołę, do której uczęszczały też dzieci z Czerwonek, Śniodowa i Zawady. W 1818r. 64 dzieci uczył po polsku senior Michał Zalewski. W 1785r. we wsi było 27 dymów, w 1815r. - 33 dymy i 195 mieszkańców, w 1838r. 39 dymów i 239 mieszkańców, w 1849r. 36 budynków mieszkalnych i 224 mieszkańców. W wyniku tzw. separacji gruntów, wieś rozbudowała się daleko wzdłuż traktu wiodącego w stronę Mrągowa, tak że już w 1866r. tę część wsi zaczęto nazywać Kosewem Górnym (Ober Kossewen). Ze względu na niską urodzajność gleb w XIXw. ludność trudniła się poza rolnictwem wypalaniem wapna, eksploatacją zasobnych złóż kruszywa - zwłaszcza kamienia polnego i żwiru. Zabudowa wsi ukształtowała się w owym czasie w formie nieregularnego skupiska zagród chłopskich przy jeziorze Probarskim, jako centralna część wsi. W latach 1887-89 zbudowano wiodącą przez Kosewo szosę do Baranowa i Mikołajek, a w 1911r. przekazano do użytku przystanek kolejowy nowej linii Mrągowo - Orzysz, zlokalizowany na przesmyku między jeziorami Juksty i Probarskim. W 1913r. zbudowano szosę dojazdową Kosewo - Probark - Bronikowo. W 1935r. we wsi istniała szkoła dwuklasowa, w której uczyło się 111 dzieci. W Kosewie Górnym zbudowano szkołę jednoklasową, do której uczęszczało 47 dzieci. W 1939r. łącznie całe Kosewo liczyło 608 mieszkańców. Na obszarze wiejskim było wówczas 158 gospodarstw domowych, w tym 101 gospodarstw rolniczych, z których 18 miało wielkość w granicach 10-20 ha i 10 w granicach 20-100 ha.

Nazwa wsi: **KRZYWE**

Crommeniczce, Kromienice, Krummendorf

Historia:

Nazwa wywodzi się zapewne od pruskiego „krumo” - krzaki. Pień pruski jest tym bardziej prawdopodobny, ponieważ nazwa nie była przypisania jak w wypadku lokacji wiejskich, lecz ustaliła się zrazu jako orientacyjna dla szeregu skupionych tutaj dóbr służebnych. Mianowicie w rejestrze czynszowym z 1437r. wymieniono 6 tego rodzaju mająteczków, obciążonych powinnością służby konnej w zbroi, które tworzyły osadę nazwaną z – polska „Crommeniczcze”, czyli „Kromienice”. Wszyscy posiadacze tych dóbr polegli w czasie wojny trzynastoletniej (1454- 1466) i dlatego długi czas były tu pustki. Dopiero starosta Szesteński Georg von Rechenberg podjął inicjatywę rekonstrukcji osadnictwa, sprzedając 4 stycznia 1549r. urząd sołecki za 108 grzywien, z 6 latami wolnymi od czynszu i szarwarku, dwóm braciom Pędzińskim (Pedinski), z obowiązkiem obsadzenia dużej wsi czynszowej liczącej ogółem 60 łanów (1002 ha). Obszar wiejski miał się znajdować „przy lesie Krummendorff” - poczynając od granic obszaru miejskiego Mrągowa „w kierunku Wierzbowa, stąd do granicy wsi Brejdyny (dziś gmina Piecki), dalej w kierunku wsi Dłużec (gmina Piecki) i stąd do granic obszaru wiejskiego Grabowa. Soltysom wolno było założyć karczmę – pod warunkiem zasiedlenia wsi w całości. W 1565r. przy wsiach Krzywym i Czaszkowie otrzymali łącznie 44,5 łana von der Groebenowie - jedna z możniejszych i bardziej znaczących rodzin w Prusach Książęcych. Według Kętrzyńskiego, w 1698r. była tu sama tylko ludność polska. W 1739r. zbudowano szkołę, co świadczy o pomyślnym rozwoju wsi - pomimo różnego rodzaju klęsk, jakich tutejsza ludność doznawała w XVII i początkach XVIIIw., kiedy to aż 45 łanów trzeba było obsadzić na nowo. W 1785r. było tu 31 dymów, w 1815r. – 32 dymy i 220 mieszkańców. Ta liczba utrzymała się także w 1822r. W 1818r. w miejscowej szkole nauczał 28 dzieci po polsku Krystian Liba. Po tzw. separacji gruntów wiejskich nastąpił przyrost liczby gospodarstw. W 1838r. było tu 25 budynków mieszkalnych, zaś w 1849r. 37 i zamieszkiwało 279 osób. Przy wsi istniał majątek - około 1700r. właścicielem „dóbr szlacheckich Krzywe” był Edward Belduhn. Prawdopodobnie chodzi tu o folwark powstały „na wybudowaniu” powstały w 1838r. w obrębie wsi Krzywe jako Klein Rummendorf, dziś Krzywiec. Około 1900r. folwark ten należał do Wilhelma Wegnera, właściciela majątku rycerskiego Szklarnia (Glashutte gm. Piecki), który wraz z Krzywem liczył 467,36 ha, specjalizował się w hodowli bydła i posiadał gorzelnię. W urzędowym spisie miejscowości z 1928r. Krzywe określano jako „wieś i wybudowanie” z placówką pocztowa, łącznie 405 mieszkańców. W 1935r. istniała we wsi dwuklasowa szkoła, do której uczęszczało 61 dzieci. W okresie lat trzydziestych dużą część obszaru wsi wykupiło starostwo w Mrągowie i poddało zalesieniu. Gospodarstwa chłopskie z wykupionego obszaru przeniesiono na dogodnych dla chłopów warunkach do Jędrychowa (gm. Sorkwity). Owy „las powiatowy”, jak go nazywano, w 1934r. liczył już 200 ha i był powiększany. W okolicy eksploatowano żwir. W 1939r. na obszarze wiejskim było 88 gospodarstw domowych, w tym 64 rolnicze, z których 18 miało wielkość w granicach 10-20 ha, 14 w granicach 20-100 ha i jedno ponad 100 ha. Zamieszkiwało tu 348 osób.

Nazwa: **LEMBRUK**

Langenbruck

Historia:

Pierwotnie osada złożona z kilku niemieckich dóbr służebnych. Nazwa mogła wywodzić się z Rzeszy, gdzie występuje na północny zachód od Norymbergi. Pierwsze nadanie miało miejsce w 1371r. i było drugim chronologicznie w byłym powiecie mrągowskim. Wielki mistrz

Winrych von Kniprode wystawił wówczas przywilej na 10 łąnów (167 ha) pod Ruską Wsią (Ruskayn), rycerzowi nazwanemu Klamicke Garnmeister, pochodzącemu z Elbląga, z powinnością jednej służby konnej w zbroi. W rejestrze czynszowym z 1437r. wymienia się 5 tego rodzaju dóbr służebnych w Lembruku. Dobra te podobne jak w wielu innych miejscowościach, opustoszały w okresie wojny trzynastoletniej (1454- 1466) i być może ponownie wskutek wojny z lat 1519-1521. Pustki te starano się zlikwidować w drodze stopowej rekonstrukcji osadnictwa w różnych jego formach. I tak w 1532r. starosta szestnieński Hans von der Gablentz sprzedał – na mocy przywileju księcia Albrechta - 11 pustych łąnów na prawie chełmińskim Stanisławowi Piotrowskiemu. Nabywca albo jego następca założył być może folwark i osadził przy nim wieś, przez co Lembruk ukształtował się jako wieś szlachecka, może z folwarkiem. W drugiej połowie XVIw. wieś znajdowała się chełmińskim posiadaniu Macieja Kosaka, który w 1591r. odsprzedał ją z kolei Walentemu Bortackiemu, co w 1621r. poświadczyli siostrzeńcy Kosaka, Bartłomiej i Urban Zusichowie, spadkobiercy majątku w Pilcu (gm. Reszel). Wieś liczyła 40 łąnów (668 ha) i w 1651r. na jej obszarze znajdowało się 18 gospodarstw chłopskich. W 1740r. założono tu szkołę, w której w 1818r. Jan Serowy uczył po polsku 28 dzieci. W 1785r. we wsi było 31 dymów, w 1822r. Lembruk był już „wsią chełmińską”, po uwłaszczeniu i liczył 195 mieszkańców. Po tzw. separacji gruntów liczba gospodarstw gwałtownie wzrosła. W 1838r. były tu 43 dymy i 325 mieszkańców, w 1849r. 44 budynki mieszkalne i 329 mieszkańców. W pierwszej połowie XIXw. do parafii w Szestnie przywędrowało z pobliskiej Warmii około 800 katolików, a wieś Lembruk „znalazła się w ich rękach” pisze Toeppen. W 1928r. określono ją jako „wieś i wybudowanie” z liczbą 319 mieszkańców. W 1938r. istniała tu szkoła dwuklasowa, do której uczęszczało 46 dzieci. W 1939r. było tu 278 mieszkańców. Na obszarze wsi znajdowało się 60 gospodarstw domowych, w tym 12 rolniczych, z których 3 miały wielkość w granicach 0,5-5 ha, 2 w granicach 5-10 ha, 5 w granicach 20-100 ha i ponad 100 ha. W dniu 29 grudnia 1853r. zarejestrowano utworzenie majątku o nazwie Paulinenhof-Langenbruck, tj. Pawłowięta, który powstał na obszarze wiejskim Lembruku w wyniku skupu gruntów chłopskich. W 1904r. w majątku tym była mleczarnia.

Nazwa: **MARCINKOWO**
Martinsdorf, Martensdorf

Historia:

Wieś czynszowa założona przed 1422r., w którym to po raz pierwszy pojawia się w księdze czynów Zakonu, wymieniona także w latach 1437 i 1450. We wsi istniał młyn należący do zakonu krzyżackiego. Wskutek wojny trzynastoletni (1454-1466) wieś została zapewne całkowicie zniszczona i wyludniona, skoro przez długi czas nie ma o niej wiadomości. Zasiadlona ponownie zapewne na przełomie XV/XVIw., gdyż niszczy ją z kolei wojna z lat 1519-1521. Według ustaleń W. Kętrzyńskiego, w 1536r. zamieszkiwali tu Polacy i Niemcy. Prawdopodobnie wieś składała się wówczas zaledwie z kilku gospodarstw, które z jakichś przyczyn wkrótce znowu opustoszały. W związku z tym w przywileju wystawionym 24 czerwca 1555r. przez starostę szestnieńskiego Jerzego von Diebesa, tamtejszy komornik Martin Kassten uzyskał 5 łąnów sołeckich z obowiązkiem obsadzenia pozostałych 45 łąnów czynszowych na obszarze „miedzy Mrągowem, Polską Wsią, majątkiem sorkwickim oraz lasem marcinkowskim” - czyli założenia wsi na prawie magdeburskim, która miała nazywać się Marcinkowem. W świetle powyższego nie ma uzasadnienia spotykane w literaturze twierdzenie, że nazwa wsi wzięła się od imienia owego Marina Kasstena, ponieważ nazwa ta była znacznie wcześniejsza. Może zasadzca nie zdołał obsadzić wszystkich łąnów, skoro po

jakimś czasie w obrębie wsi zaistniał niewielki majątek rycerski, pochodzący z nadania książęcego. Później majątek wrócił do rąk księcia i funkcjonował w 1651r. jako folwark książęcy, liczący 12 łanów (200 ha) - drugi obok Szestna w tym starostwie. Folwark obsługiwany był przez 50 chłopów z pięciu okolicznych wsi. Wiadomo nadto, że w 1647r. w folwarku była owczarnia. Według danych z 1693r., w Marcinowie istniała straż leśna, podlegała zwierzchności w Krutyni. W tymże roku – jak świadczy Kętrzyński - we wsi zamieszkiwali sami Polacy. Około 1765r. założono tu szkołę, do której w 1818r. uczęszczało 20 dzieci. Nauczał je wówczas wyłącznie po polsku Andrzej Olszewski. W 1785r. we wsi istniało 15 dymów, wówczas 1815r. - 21 dymów i 158 mieszkańców, w 1822r. - 158 mieszkańców, w 1838r. 25 dymów i 289 mieszkańców. Po tzw. separacji gruntów i reformie uwłaszczeniowej, wieś wydatnie rozwinęła się - już w 1849r. były w niej 34 budynki mieszkalne i liczyła 282 mieszkańców, a w 1856r. - 393 mieszkańców. W 1874r. zbudowano we wsi drogę bitą jako odcinek ważnego traktu Mrągowo - Biskupiec. 1907r. folwark w Marcinowie oraz w Pieńkach liczono jako składniki majątku rycerskiego z ośrodkiem dworskim w Szestnie - łącznie 822 ha, którego właścicielem był Edward Klugkist. Zabudowa wsi przybrała wówczas kształt ulicówki. W urzędowym spisie miejscowości z 1928r. Marcinkowo figuruje jako „wieś i wybudowanie” z placówką pocztową i liczyło wówczas 809 mieszkańców. W 1939r. na obszarze wiejskim znajdowały się 244 gospodarstwa domowe, z czego 93 gospodarstwa rolnicze, z ich zaś 31 miało wielkość w granicach 5-10 ha, 13 liczyło 10-20 ha i 4 ponad 20 ha. We wsi zamieszkiwało 893 mieszkańców. Według danych z 1935r. istniała tu szkoła czteroklasowa, w której dwóch nauczycieli uczyło 182 dzieci.

Nazwa wsi: **MIERZEJEWO**

Morsewen, Mniersziewen, Mnierczeiewen, Mertenau

Historia:

Według Gerullesa nazwa mogła pochodzić od spolonizowanego imienia pruskiego Morsis. Oznaczałoby to, że istniała ciągłość osadnicza od czasów przedkrzyżackich. W dniu 10 kwietnia 1427r. prokurator kętrzyński Hans von Benhausen założył dwa 15- łanowe (po 250,5 ha) dobra służebne, które dały później początek dwóm wsiom - Mierzejewo i Sądrom. Otrzymał je wspólnie na prawie chełmińskim Hans i jego dwaj synowie Gregor i Martin. Dobro służebne związane z Mierzejewem położone było „nad jeziorem Notystem” i wiązało się z wolnym połowem ryb, uzyskało też 10-letnią wolność. W 1564r. w księdze rachunkowej starostwa w Rynie zapisano Mierzejewo i Sądry łącznie. Na 30 łanach było wówczas 14 gospodarstw. Stanowi to świadectwo, że w miejsce dóbr służebnych powstała tutaj wieś czynszowa. To przekształcenie mogło nastąpić w wyniku przerwania tradycji osadniczej - prawdopodobnie przez kilkakrotne niszczycielskie najazdy mazowieckiego pospolitego ruszenia w okresie wojny polsko-krzyżackiej w latach 1520-1521. Ponowne zasiedlenie tego terenu miało już charakter lokacji wiejskiej, zaś materiał osadniczy stanowiła ludność polska napływająca z Mazowsza. W 1539r. w Mierzejewie i Sądrach byli sami Polacy. W 1602r. każda z tych osad otrzymała dodatkowo po 1 łanie W 1673r w obu istniało łącznie 16 gospodarstw. Doroczne powodzie wiosenne prowadziły tu do nadmiernego nawodnienia łąk. Tę niedogodność złagodniono służą sprzątającą na terenie wsi Notyst Wielki. Według danych z 1776r. wielkość obszaru wiejskiego Mierzejewa wynosiła ponad 17 łanów (284 ha). W 1785r. było tu 9 dymów, w 1822r. wieś liczyła 110 mieszkańców. Po tzw. separacji gruntów w 1830r. istniało 19 gospodarstw chłopskich. W 1838r. - 19 dymów i 140 mieszkańców. W ciągu XIXw. pobudował się tylko jeden gospodarz. Zabudowa wsi miała

kształt krótkich ulicówek. W okresie międzywojennym 7 gospodarstw miało wielkość w granicach 20-100 ha. W 1928r. Mierzejewo określono urzędowo jako „wieś, wybudowanie” z liczbą 197 mieszkańców. W 1939r. liczba mieszkańców spadła do 116 osób.

Nazwa: **MŁYNOWO**

Młinowo, Muhienthal

Historia:

Osada młyńska związana z młynem wodnym na strumieniu płynącym od jeziora Czos do jeziora Czarnego, na obszarze miejskim Mrągorowa. O istnieniu młyna krzyżackiego w tym miejscu mowa jest w 1450r. Później, w czasach księstwa, młyn państwowy oddano w dzierżawę. W 1651 r. tenuta dzierżawna od młyna koło Mrągorowa wynosiła rocznie 3 łaszty żyta, 3 łaszty sodu, oraz 100 grzywien w gotówce. W 1752r. zbudowano nowy młyn, który obsługiwał wsie Nakomiady, Brejduny, Marcinkowo, Muntowo, Piecki, Polska Wieś, jak też samo miasto Mrągorowo. Rejon północny dzisiejszej gminy obsługiwał młyn w Szestnie. W 1800r. posiadaczem młyna odległego o ćwierć mili od Mrągorowa był młynarz Schultz. Osada młyńska wraz z przynależnymi do młyna gruntami uzyskała oficjalne swą niemiecką nazwę z dniem 15 stycznia 1817r. Grunta te były dzierżawione od miasta. W 1822r. w osadzie było 38 mieszkańców, w 1838r. - 2 dymy i 51 mieszkańców, w 1870r. - „majątek z młynem” liczył 55 mieszkańców. W 1871r. nastąpił podział Młynowa na dwie odrębne osady- Młynowo I i Młynowo II. Pierwsza z nich z młynem i przynależnymi gruntami pozostała nadal przy Mrągorowie, zaś druga - oddalona od tamtej o 1 km na wschód - jako gospodarstwo dworskie została przyłączona do wsi Popowo Sałęckie, ale nazywano ją Młynowem Górnym (Ober Muhlenthal). W dniu 1 maja 1897r. oddano do użytku zlokalizowany tutaj przystanek kolei wąskotorowej na linii Mrągorowo-Kętrzyn. W urzędowym spisie miejscowości z 1928r. Młynowo Górne traktowane jest łącznie z Popowem. W 1937r. liczyło 111 mieszkańców. W 1946r. zorganizowano tu pomocnicze gospodarstwo rolne Rejonowej Spółdzielni Rolniczo-Handlowej „Rolnik” w Mrągorowie, później ośrodek stawowy należący do państwowego gospodarstwa rybackiego w Mrągorowie, o powierzchni gruntów 0,94 ha i zalewu 0,83 ha, usytuowany na granicy Mrągorowa.

Nazwa wsi: **MUNTOWO**

Mentowen, Montow, Montaw, Muntau

Historia:

Nazwa miejscowości pochodzenia pruskiego od imienia „Monte”. Wieś istniała już w 1422r. W 1437r. prokurator Szestna Mikołaj Gorlitz przesiedlił tu część chłopów z Kiersztanowa - uczynił to prawdopodobnie na ich własną prośbę, za zgodą wielkiego mistrza Pawła von Rusdorfa. Była to ludność polska. Muntowo liczyło 40 łanów (668 ha), w tym 2 łany sołeckie wolne od czynszu. W zapisie dla Muntowa zarządzono, iż „mieszkańcy tejże wsi są wolni od wszelkiego szarwarku, osobliwie konnego, z wyjątkiem potrzeby dla kraju. Mają stawać z sieciami na łowy, dokąd i jak często będą wezwani i należy wtedy dla im wikt według starego zwyczaju, a do tego mają oni nam corocznie pomagać przy zbiorze siana”, dalej -“wedle możliwości uczestniczyć mają w łowach i służyć przy sianokosach oraz w młynie w Mrągorowie.” W 1451r. sołtysiem Muntowa został dotychczasowy łowczy w świecie prokuratora krzyżackiego na zamku w Szestnie, Blasie. Niektórzy chłopci trudnili się bartnictwem, należał

do ich późniejszy sołtys Paweł, nadto Jakub Zapaśnik, Jan Szłopa i Janik. Bartników obejmował zbiorowy przywilej wydany w 1482r przez prokuratora Szestna Otto von Drauschwita, który przyznał im prawo pruskie - mogli hodować pszczoły w puszczy należącej do zakonu, polować i łowić ryby na własne potrzeby. Mieli za to płacić 3 rączki miodu (3 Raczken Honig), całą nadwyżkę zobowiązani byli sprzedawać Zakonowi na zamku w Szestnie, oddając beczkę za 2,5 grzywny, a wosk mogą sprzedać według własnej woli. W 1536r. we wsi mieszkali zarówno Polacy jak i Niemcy. W 1543r. wdowa po sołtysie Pawle Anna, sprzedała 2 łany sołeckie (tutejsze wyposażenie sołtysa było wyjątkowo niskie) za 30 grzywien Michałowi Skrodzkiemu (Schrotzke), ten zaś odsprzedał je niebawem Stanisławowi Popielcowi i Wiesnie. Ci dwaj z kolei w 1550r sprzedali sołectwo muntowskie Michałowi Zarzeckiemu i Stanikowi (Stanick) Jadamowi - były to już nie 2, lecz 4 łany chełmińskie, które tegoż roku zatwierdził ksiądz Albrecht. Zarzecki kupił równocześnie grunty zwane Muntowskim Ostrowiem (Muntowenwerder), położone między jeziorem Juksty a małym jeziorkiem Muntynkiem. Ta posiadłość prywatna ma swoją własną historię. Powstało tu gospodarstwo, a z czasem maleńka osada, którą w 1849r tworzyły 2 chałupy i 16 mieszkańców. Z dniem 24 czerwca 1871r samoistny administracyjnie obszar, liczący około 100 ha i nazywany Muntowskim Ostrowiem, włączono do granic admimstracyjnych Muntowa. W samym Muntowie w 1693r zamieszkiwali już wyłącznie Polacy. W połowie XVIIIw założono we wsi szkołę, do której w 1766r uczęszczało 25 dzieci, zaś w 1818r 40, łącznie z dziećmi dochodzącymi ze Śniadowa. Uczył tam wówczas po polsku Fryderyk Śniarewski. W 1785r. we wsi były 22 dymy, w 1815r. - 36 dymów i 188 mieszkańców, w 1838r. - 29 dymów i 214 mieszkańców. Wieś podzielono wówczas na Stare, Nowe i Małe Muntowo (dwór). W wyniku tzw. separacji gruntów powstało kilka „wybudowań” czyli kolonii, jak Wola Muntowska (Muntowenwolla), Zielonka Muntowska (Grunwiese 1825). Ponadto, obok wspomnianego już Muntowskiego Ostrowia powstały mająteczki Piotrówka (Petersberg) i Pełkowo (Pelkshof). Piotrówka została założona w 1825r. w obrębie tzw. Nowego Muntowa (w pobliżu Muntowskiego Ostrowia) i wzięło nazwę od swego właściciela Petersa. Pełkowo założył w 1864r. niejaki Pełka i choć znajdowało się ono w pobliżu Śniadowa, zaliczano je do zabudowań Muntowa. Centralna część zabudowy wiejskiej Muntowa rozwinęła się półkoleście na północnym krańcu jeziora Juksty, na ważnym trakcie Ryn - Mrągowo. Odcinek między Muntowem a Mrągowem zbudowano w 1887r. We wsi są 2 największe głazy narzutowe byłego powiatu mrągowskiego, tzw. „Bliźniaki”. W urzędowym spisie miejscowości z 1928r. Muntowo figuruje jako „wieś, majątek, wybudowanie”, z liczbą 302 mieszkańców. Majątek wymieniony jest w 1907r. jako „Stare Muntowo nr 1” i położony był w obrębie obszaru wiejskiego, z folwarkiem Muntowska Góra, wielkości 198,81 ha, którego właścicielem był Otto Neubacher. Folwark specjalizował się w hodowli bydła. W późniejszym czasie właścicielem majątku był Hoenig, który prowadził księgi hodowlane bydła rogatego. W 1935r istniała we wsi jednoklasowa szkoła ucząca 48 dzieci. W 1939r zamieszkiwało we wsi 260 osób, istniało tu 59 gospodarstw domowych, w tym 24 gospodarstwa rolniczych, z których 5 miało wielkość w granicach 10-20 ha, 12 w granicach 20-100 ha i jedno ponad 100 ha

Nazwa: **NOTYST MAŁY**

Klein Notisten

Historia:

25 marca 1555r. starosta Rynu Georg von Diebes sprzedał 4 łany sołeckie Johannowi Krugerowi, karczmarzowi z Notystu Wielkiego, na obszarze położonym na południowy

zachód od Notystu, aby założył tam wieś czynszową, na 44 łanach (734,8 ha), z 10 latami wolnizny. Szło mu jednak opornie, ponieważ w 1556r. obsadzonych było zaledwie 16 łanów, a w 1557 - 24 łany. 1568r. zapis urzędowy stwierdzał, że dotąd sołtys obsadził 31 łanów. Kłopoty z pozyskiem osadników trwały też w następnym stuleciu. W 1638r. obsadzonych było 28 łanów, w tym 4 sołeckie. Do tegoż roku chłopci tutejsi świadczyli szarwark w Ławkach (gm. Ryn). W 1632r. obszar wsi zmniejszono do 27 łanów (450,9 ha) i taki stan istniał do 1843r. W 1719r. 14 łanów było nieobsadzonych. W latach 1750-1774 pustki zostały zagospodarowane przy pomocy żywołu polskiego - powstało wówczas 8 nowych gospodarstw (m in. Czamietzka, Mnialki, Dudda, Struppek, Jerosch, Dembek). W 1785r było 18 dymów, w 1816 - 14 gospodarstw chłopskich, w 1832r. - 30 gospodarstw, w 1838r. wieś liczyła 206 mieszkańców i miała kształt ulicówki. W rezultacie tzw. separacji gruntów zabudowa uległa dużemu rozproszeniu - powstały liczne wybudowania na całym obszarze wiejskim. W 1849r wieś liczyła 28 budynków mieszkalnych i 172 mieszkańców. W 1888r zbudowano szkołę. W 1925r istniało 40 gospodarstw chłopskich, w przewadze małych i średnich. Przeprowadzono meliorację wszystkich łąk. W latach 1925-1938 chłopci zbudowali 14 nowych domów, 12 stodół i 8 obór. W 1928r wieś liczyła 287 mieszkańców, w 1939r - 219 mieszkańców. Obszar gruntów wiejskich wynosił 478,9 ha

Nazwa wsi: **NOTYST WIELKI**

Gross Notisten

Historia:

Nazwa może pochodzić od imienia pruskiego Note, co świadczyłoby, że przed formalnymi nadaniami krzyżackimi istniała tu jakaś forma osadnictwa. Najważniejsza wiadomość pochodzi, bowiem dopiero z 1444r., gdy osadę otrzymały dobra służebne. Wielki mistrz Konrad von Erlichshausen nadał wówczas po 10 łanów na prawie magdeburskim, na którym osiedlano zazwyczaj przybyszy z Niemiec, Pawłowi z Noltis i Piotrowi Leistenerowi z Mrągowa, obowiązkiem służby konnej w zbroi od każdego z nich. W tymże roku Paweł Rusdorf zapisał 30 łanowy majątek lennikowi o polskim imieniu Jan. Być może ten sam majątek - jego wielkość bowiem wynosiła 30 łanów - w 1480r. nadał wielki mistrz Marcin Truchsess na prawie magdeburskim Burkhardowi Pomianowi, wraz z młynem, jak też wyższe i niższe sądownictwo. Obszar majątku rozpościerał się między strumykiem Jorką, łączącym jezioro Jorzec i Tałty, wsią Wejdyki (gm. Ryn) oraz wsią Sądry. W dniu 13 kwietnia 1488r. Matthes Mollner otrzymał przywilej na młyn, karcznię i 2 łany gruntu. Jest to świadectwem, iż w tym okresie Notyst Wielki - dotychczas będący wyłącznie majątkiem folwarcznym, lub zespołem kilku majątków - przybierał postać wsi chłopskiej. Jako wieś czynszowa występuje też po raz pierwszy w księdze czynszów Rynu w 1522r., gdy komtur Rynu Faustyn von Weiblingen osadził tu sołtysa Augustyna sprzedając mu 2 łany sołeckie na prawie chełmińskim. Sołtys miał zapewnić pełną obsadę wsi oraz pilnować dopełnienia szarwarku na rzecz zamku w Rynie, za co wolno mu było łowić ryby w jeziorze Notyście i hodować pszczoły w ogrodzie - miód winem był odstawać zwierzchności za zapłatą. I tak w 1539r w Notyście było już 19 zagród chłopskich i 6 zagrodników - przeważnie, lub wyłącznie Polaków. W 1555r starosta Rynu Georg von Diebes sprzedał tutejszemu karczmarzowi Johannowi Krugerowi 4 łany sołeckie na obszarze położonym na południowy zachód od Notystu Wielkiego, aby dokonał tam lokacji wsi czynszowej o nazwie Notyst Mały. W 1564r wieś posiadała 15 gospodarstw chłopskich na obszarze wynoszącym 34 łany (567,8 ha). W 1719r z owych 34 łanów 10 było pustych. Funkcjonował młyn, do młynarza należały też dwie karczmy wiejskie. Przed 1740r założono szkołę. W 1785r było we wsi 33 domy. W końcu

XVIIIw. powstało 7 nowych zagród związanych z polskim osadnictwem (Nadollek, Bendsko, Schliza, Schliwa, Czerwanski i in). Po uwłaszczeniu na początku XIXw. liczba zagród wzrosła. W 1822r. było tu 134 mieszkańców, w 1838r. - 151 mieszkańców i 24 domy, w 1849r. - 182 mieszkańców i 29 budynków mieszkalnych, w 1870r. - 165 mieszkańców. W 1907r. Notyst Wielki i Notyst Dolny stanowiły jeden majątek o powierzchni 492,17 ha, którego właścicielami byli M. Enoch i A. Brunn (dwór jednak był w Notyście Dolnym). W majątku istniały: gorzelnia, młyn wodny i wiatrak, zajmowano się hodowlą koni i bydła. W 1928r. Notyst Wielki określono jako „wieś, wybudowanie”, (czyli wieś z folwarkiem), liczące 165 mieszkańców. W 1939r. było tu 101 mieszkańców. W dniu 25 stycznia 1945r. mieszkańcy zbiegli przed zbliżającym się frontem.

Nazwa wsi: **NOWE BAGIENICE**

Neu Bagnowen, Borkenau

Historia:

Pierwotnie prawdopodobnie majątek lenny, gdyż taki właśnie majątek otrzymał tu z nadania 24 października 1562r. który z kolei lennik, były burgrabia Szeszna Johann von Hoytten (nazywamy też Gutt). Według zapisu z 1566r. majątek wielkości 96 łanów (1603,2 ha) otrzymał tu również Wilhelm Milewski (von der Melbe) i założył następnie wieś prywatną, o której istnieniu wiadomo w drugiej połowie XVIIw. W 1785r. były tu tylko 4 domy, ale w latach 1765 - 1766 istniała szkołka wiejska, w której uczył Krystian Modzel, z zawodu szewc, później tutejsze dzieci uczęszczały do szkoły w Bagienicach. W 1815r. wieś liczyła 50 mieszkańców i należała do dóbr prywatnych rodziny von Borke w Tołkinach (gm. Korsze). W pierwszej połowie XIXw. nastąpiła tu tzw. separacja gruntów oraz uwłaszczenie chłopów. Odtąd też wieś datuje swój rozwój. W 1821r. było w niej jeszcze 50 mieszkańców, ale w 1838r. - 90 mieszkańców i 13 budynków mieszkalnych, w 1848r. 94 mieszkańców i 12 budynków, w 1870r. 100 mieszkańców, w 1928r. 195 i w 1939r. - 155 mieszkańców. W 1874r. zbudowano drogę bitą przez wieś, jako odcinek ważnego traktu Mrągowo - Biskupiec. W 1939r. na obszarze wsi znajdowało się 39 gospodarstw domowych, w tym 31 gospodarstw rolnych, z których 5 posiadało wielkość w granicach 10-20 ha i jedno powyżej 20 ha.

Nazwa: **POLSKA WIEŚ**

Stangiswald, Polnischdorf, Polschendorf, Stangenwalde

Historia:

W 1386r. komtur Bałgi Fryderyk von Egloffstein nadał zasadzcy nazwanemu Nitsche Senghir (czyli Senfir), 40 łanów (688 ha) na prawie chełmińskim w celu założenia wsi, która miała nazywać się „Stangiswalt” (czyli Stangenwald). Obszar wiejski wymagał niewątpliwie karczunku, o czym świadczy zarówno nazwa wsi (w końcówce wald znaczy Las), jak i 15-letni okres wolnizny. Przywilej dawał sołtysowi z obszaru wiejskiego 4 łany wolne od czynszu wieczyście oraz dodatkową zachętę - by założył karcznię, od której zwierzchność miałaby zabierać tylko trzecią część czynszu. Zasadzca musiał jednak prawdopodobnie posłużyć się osadnikami polskimi, ponieważ nadana wsi nazwa niemiecka została odrzucona. Skoro w rezultacie wieś nie miała nazwy, nazywano ją potocznie „Polską Wsią”, aż taką właśnie nazwę po upływie półwiecza zalegalizowano, wpisując ją w 1450r. do rejestru czynszowego w miejsce poprzedniej. W 1482r. prokurator szestneński Otto von Drauschwitz

wydał przywilej generalny dla bartników z pięciu wsi, w tym też z Polskiej Wsi. Przyznano im prawo posiadania barci w puszczy na prawie pruskim, a także możliwość polowania i połowu ryb dla własnych potrzeb. Z tego tytułu mieli obowiązek corocznie składać Zakonowi 3 rączki miodu, a wszystko ponadto winni byli sprzedać w zamku w Szestnie, licząc 2,5 grzywny za beczkę i tylko воск mogli zatrzymać dla siebie. Czysto polski charakter wsi na początku XVIw. potwierdza fakt, iż Polak Jan Koszotowski (Jahn Koschotowski) był tutaj sołtysem - w 1536r. został też sołtysem pobliskiego Kiersztanowa, która to wieś - po całym stuleciu pustek - była przezeń powtórnie lokowana (prawdopodobnie przeniosła się tam część rodzin chłopskich z Polskiej Wsi). W 1739r. zbudowano szkołę, do której uczęszczało 29 dzieci, w tym 5 z Gązwy. W 1818r. 31 dzieci uczył po polsku Andrzej Samek. W 1785r. było we wsi 25 dymów, w 1815r. 31 dymów i 207 mieszkańców, w 1838r. 20 dymów i 265 mieszkańców, zaś po tzw. separacji gruntów i uwłaszczeniu, istniało tu 38 chałup i 269 mieszkańców. Zabudowa wsi ukształtowała się wówczas w formie ulicówki. W urzędowym spisie miejscowości z 1928r. figuruje jako „wieś i wybudowanie” zamieszkałe przez 449 osób. Na obszarze wsi znajdowały się złoża żwiru, częściowo eksploatowane. W 1935r. istniała dwuklasowa szkoła z 64 uczniami. W 1939r. wieś liczyła 405 mieszkańców i 97 gospodarstw domowych - w tej liczbie 49 rolniczych, z których 11 miało wielkość 0,5-5 ha, 15 w granicach 5-10 ha, 11 w granicach 10-20 ha, 11 w granicach 20-100 ha i jedno powyżej 100 ha. Przed wejściem do wsi 29 stycznia 1945r. oddziałów frontowych Armii Czerwonej, istniało tu stanowisko dowodzenia baterii armat wspierających kompanię piechoty Wehrmachtu. Wieś została doszczętnie obrabowana, ale zabudowa jej nie ucierpiała. Na obszarze wiejskim Polskiej Wsi w 1815r. założono majątek Lasowiec (Sternwalde), związany z gospodarką leśną., w którym w 1849r. był 1 budynek mieszkalny i 6 stałych mieszkańców. W urzędowym spisie miejscowości z 1928r. figuruje jako „majątek” liczący 16 mieszkańców. Po wojnie - państwowe gospodarstwo rolne.

Nazwa wsi: **POPOWO SAŁĘCKIE**

Popowen, Pfaffendorf

Historia:

Wieś czynszowa założona przez polskiego proboszcza z parafii ewangelickiej w Białej Piskiej, Jakuba Klieschena. Przywilejem z 14 lutego 1566r. książę Albrecht zapisał mu 7 wolnych od czynszu łanów sołeckich, by „dopomógł obsadzić wieś na 50 łanach”. Z czasem jednak wieś przeszła w ręce prywatne i na początku XVIIw. należała do wysoko uposażonego w Prusach rodu Lehndorffów. W 1630r. podpułkownik Fabian von Lehndorff, gdy został starostą Szestna, sprzedał dzierżone przez siebie Popowo z 30 łanami oraz półłanowym ostrowiem Cyprianowi Wilamowskiemu (Willamowius), pisarzowi grodzkiemu w Szestnie. Kartograf Naroński ok. 1662r. podaje przy Popowie 41 łanów (684,7 ha). Jesienią 1657r., wskutek najazdu tatarskiego, Popowo uległo całkowitej zagładzie, zginęło 77 mieszkańców. Pozostały jednak grunty rolne z zasiewami, toteż rekonstrukcja osadnicza wsi była rychła i opierała się całkowicie na żywiolach polskim. W 1693r. byli tu sami Polacy. Toteż wśród właścicieli wsi Kętrzyński odnotowuje przedstawicieli polskiej szlachty - Łosiów i Langheim-Borkowskich. Przed 1740r. założono szkołę wiejską, w której w 1818r. uczył po polsku 25 dzieci Michał Rzepaczko. W 1785r. było tu 27 dymów, w 1823r. - 184 mieszkańców, w 1838r. - 36 dymów i 300 mieszkańców, w 1849r. wieś liczyła 35 budynków mieszkalnych i 312 mieszkańców, w 1870r. - 320 mieszkańców. 1871 r. do obszaru wiejskiego włączono gospodarstwo dworskie tzw. Młynowo Górne (Ober Muhlenthal), gdzie też 1 maja 1879r. uruchomiono przystanek kolei wąskotorowej na linii Mrągowo - Kętrzyn. W urzędowym

spisie miejscowości z 1928r. Młynowo Górne traktowane jest łącznie z Popowem. Zabudowa wsi ułożyła się w kształcie ulicówki. W obrębie wsi, po jej uwłaszczeniu, powstał niewielki majątek z folwarkiem, który liczył w 1907r. 201,3 ha i należał do Augusta Kaima - w posiadaniu tej rodziny pozostawał do 1945r. Folwark specjalizował się w hodowli bydła rodowodowego i koni. W okresie międzywojennym działająca w Popowie spółka wodno-melioracyjna zbudowała dwie elektryczne przepompownie. Według urzędowej charakterystyki, w 1928r. Popowo stanowiło „wieś z wybudowaniem i folwark” z liczbą 302 mieszkańców. Istniała tu jednoklasowa szkoła, w której w 1935r. uczyło się 30 dzieci. W 1939r. wieś liczyła 249 mieszkańców. Istniało tu 55 gospodarstw domowych, w tym 24 rolnicze, z których 8 miało wielkość w granicach 10-20 ha, 6 w granicach 20-100 ha i jedno ponad 100 ha. W 1945r. mieszkańcy w trakcie ucieczki zostali zawróceni przez oddziały Armii Czerwonej, zabudowa wsi nie ucierpiała

Nazwa wsi: **POREBY**
Poremben

Historia:

Osada komornicza miasta Mrągowa, powstała około 1700r. W 1785r. liczyła 5 dymów. W 1820r. mieszczanie dokonywali tu wyrębu drzew na użytek miasta i wioski, stąd nazwa osady. W 1823r. Poręby określono urzędowo jako „majątek należący do kasy miejskiej Mrągowa”, liczący 25 mieszkańców. W 1849r. było tu 7 budynków mieszkalnych i 36 mieszkańców. W 1870r. mianem „Porembee” określano wieś liczącą 55 mieszkańców, która stanowiła własność miasta Mrągowa. W urzędowym spisie miejscowości z 1928r. Poręby figurują jako „wieś i wybudowanie” z liczbą 30 mieszkańców.

Nazwa wsi: **PROBARK**
Proberg

Historia:

Pierwotną osadę ukształtowały zabudowania dworskie związane z szeregiem rozlokowanych tutaj dóbr służebnych. Nazwa jej ma pochodzenie pruskie, od jeziora Probarskiego zwanego „Proborg” (1414r.). W 1468r. zarządca prokuratorii szestnieńskiej po wojnie trzynastoletniej, Fritz Lockwinn, sprzedał Janowi Kutylowskiemu, jego synowi Stanisławowi, siostrzeńcom Piotrowi, Andrzejowi i Marcinowi Smolińskim oraz bratankom Mikołajowi i Tomaszowi – dobra Probark, wielkości 50 łanów. Jan Kutylowski otrzymywał z tego 20 łanów (334 ha), jego syn 10 łanów (167 ha), bratankowie wspólnie 10 łanów i siostrzeńcy także 10 łanów, na prawie chełmińskim. Łącznie z owych 50 łanów miały być wystawiane 3 służby konne w zbroi. W tym samym czasie kilka dóbr służebnych otrzymali tutaj Prusowie (1467-1469). Z czasem osiedli też bartnicy – co świadczy, że rozwijać się zaczęła osada wiejska. Mianowicie w 1482r. prokurator Szestna, Otto von Drauschwitz nadał bartnikom prawo pruskie - mogli hodować pszczoły w puszczy należącej do Zakonu, polować i łowić ryby na własny użytek. Mieli za to płacić 3 rączki miodu, całą nadwyżkę obowiązani byli sprzedać Zakonowi na zamku w Szestnie, oddając beczkę za 2,5 grzywny, a воск był zwolniony od skupu przymusowego. Także w XVIw. Probark był wciąż ośrodkiem dóbr służebnych i tworzył osadę złożoną z siedlisk dworskich rozłożonych luźno wzdłuż brzegu jeziora, z gruntami rolnymi na zapleczu. W 1558r. książę Albrecht nadał 12 łanów w

Probarku Tomaszowi Richterowi, przy granicy z majątkiem Wierzbno, w którym na dobrach służebnych, podobnie jak w Probarku, osadzeni byli Polacy. Z biegiem czasu mająteczki probarskie uległy scaleniu w rękach jednego tylko właściciela, który osadził tutaj chłopów, zakładając wieś szlachecką. W latach 1651-1652 mówi się wprost o wsi szlacheckiej, zasiedlonej przez 24 gospodarstwa chłopskie. W 1739r. zbudowano we wsi szkołę, do której uczęszczało 73 uczniów, w tym 27 dzieci z Wierzbowa i 6 z Porębisk. W roku szkolnym 1765/1766 nauczał tu po polsku Johann Fridriszik, który miał 42 lata i od 4 lat zatrudniony był tej szkole. Z dzieci miejscowych uczęszczało wówczas do szkoły 12 chłopców i 14 dziewcząt. W 1785r. we wsi było 45 dymów, w 1815r. - 47 dymów i 308 mieszkańców, w 1823r. pisano „Proberg mit Werder”, tj. „z Ostrowiem”. W 1825r. odseparowała się od Probarka kolonia zwana Nowym Probarkiem, która do 1928r. stanowiła osobną jednostkę administracyjną (po wojnie - państwowe gospodarstwo rolne). Z tego powodu w ciągu stulecia 1825-1925 Probark nazywano Starym Probarkiem. W 1870r. Stary i Nowy Probark (Alt Neu Proberg) liczyły łącznie 300 mieszkańców. W tymże roku rozróżniono ponadto Probark Górny, jako „wybudowanie” liczące 10 mieszkańców. „Stary Probark” tworzył ulicówkę biegnącą wzdłuż jeziora Probarskiego. W 1913r. zbudowano szosę dojazdową, Kosewo-Probark-Bronikowo, zaś w okresie ostatniej wojny ukończono budowę drogi Probark-Jakubowo (gm. Piecki). W 1939r. wieś liczyła 312 mieszkańców i 70 gospodarstw domowych, w tym 40 rolniczych, z których 9 miało wielkość w granicach 0,5-5 ha, po 11 w granicach 5-10 i 10-20 ha, oraz 9 w granicach 20-100 ha. W pobliżu Probarka, od strony południowo-zachodniej, w 1837r. nabył grunty wielkości 319,06 ha i założył folwark właściciel Baranowa (gm. Mikołajki), Rogala-Bieberstein. Z dniem 22 marca 1838r. folwark uzyskał oficjalną nazwa Bieberstein (od nazwiska właściciela - wówczas deputowanego do innej niższej parlamentu pruskiego). Po ostatniej wojnie folwark nazwano Wólka Baranowską. W 1870r. folwark ten liczył 5 mieszkańców. W 1907r. należał do Kramera, w 1928r. miał 47 mieszkańców. Od 30 sierpnia 1928r. włączono go do granic administracyjnych Wierzbowa.

Nazwa wsi: **RUSKA WIEŚ**

Reuschendorf, Ruskajn, Ruszken

Historia:

Pierwotne nazwa związana z niewielkim 8 łanowym (133,6 ha) dobrem służebnym, nadanym w 1376r. przez wielkiego mistrza Winrycha von Kniprode Klausowi Schonaw – „przy moście w Ruszken”. Nazwa miejscowa, która służyć miała identyfikacji owego dobra, została zapożyczona od nazwy pobliskiego jeziora „Ruske” (w tej pisowni - 1422r.). Ta nazwa fizjograficzna była niewątpliwie związana z miejscową tradycją pruską (litewskie „ruskis” - jezioro). Mniej więcej 20 lat po założeniu wspomnianego dobra, a więc prawdopodobnie obok niego - lokowano wieś, mianowicie w okresie między 1396 a 1404r. komtur Bałgi Ulrych von Jungingen, za wolą wielkiego mistrza Konrada von Jungingena, nadał Jakubowi Medelbaumowi 6 łanów sołeckich wolnych od czynszu oraz dalsze 54 łany na prawie chełmińskim, dla założenia wsi czynszowej o nazwie Meybaum lub Meybowen, na obszarze graniczącym z sąsiednimi wsiami: Szestnem, Rydwanami i Lembrukiem, z 8 latami wolnizny. Jednakże miejscowa tradycja była już tak silna, że nazwa postulowana przez założyciela wsi została odrzucona - czego świadectwem są wspomniane rejestry czynszowe z nazwa „Reuschendorf” (względnie „Rauschendorf”), używaną, co najmniej od 1437r. W 1448r. komtur Bałgi Eberhard von Wesentau zatwierdził umowę, wedle której Michał Torcke von Osterreich nabył 4 łany wraz z urzędem sołeckim w Ruskiej Wsi od dotychczasowego sołtysa Wawrzyńca Perskego, syna Jana. W dniu 11 listopada 1482r. prokurator szestneński Otto von

Drauschwitz wydał przywilej dla bartników szeregu wsi, w tym także dla zamieszkałych w Ruskiej Wsi, przyznając im prawo pruskie z obowiązkiem dostarczenia rocznie 3 rączek miodu w ramach powinności czynszowych i sprzedaży nadwyżek zamkowi w Szestnie, w cenie po 2,5 grzywny za beczkę. Wosk był do dyspozycji bartników. Bartnicy mieli prawo połowu ryb i polowań na terenie puszczy dla własnych potrzeb. Według Kętrzyńskiego w 1536r. we wsi znaczną przewagę liczebną miała ludność polska, zaś w 1693r. była tu już wyłącznie ludność polska. Przed 1740r. założono szkołę jednoklasową, w której w 1818r. uczył po polsku 40 dzieci nauczyciel Andrzej Liszewski. W 1785r. było we wsi 35 dymów, w latach 1815 i 1823 - 43 dymy i 295 mieszkańców, w 1838r. wieś liczyła 47 chałup i 307 mieszkańców, w 1849r. - 340 mieszkańców, w 1870r. 316 mieszkańców. Zabudowania chłopskie rozłożyły się po obu stronach strumyka płynącego doliną z jeziora Ruskowiejskiego do Salentu. W wyniku tzw. separacji gruntów, około 1850r. powstały 2 „wybudowania”, czyli gospodarstwa rolne powstałe w pewnym oddaleniu od centrum wsi. Jedno z nich nazwano Nową Ruską Wsią - w okresie międzywojennym właściciel gospodarstwa Jatzkowski prowadził księgi rodowe swego stada krów. Drugie natomiast nazwano Ruską Wsią Małą, podobnie też właściciel tutejszego gospodarstwa Herholz w okresie międzywojennym prowadził także księgi. Ponadto w obrębie Ruskiej Wsi istniał niewielki folwark, który w 1907r. miał właściciela w osobie Liny Levevre. Jego obszar wynosił 152,96 ha, specjalizował się w hodowli bydła i koni. W latach 1870-1871 jeńcy francuscy budowali drogę bitą z Mrągowa do Kętrzyna - w rejonie Ruskiej Wsi drogę tę wyprostowano, przez co oddaliła się ona nieco na zachód, tak że do wsi wykonano specjalny odcinek drogi dojazdowej. O budowie tego traktu przez Francuzów mówiła tablica pamiątkowa umieszczona na tzw. „Grobli Francuskiej” między Szestnem a Ruską Wsią. W 1928r. w Ruskiej Wsi wraz z „wybudowaniem” zamieszkiwało łącznie 367 osób. W 1935r. istniała tu dwuklasowa szkoła zatrudniająca 2 nauczycieli i kształcąca 70 dzieci. W 1939r. wieś liczyła 376 mieszkańców, były tu 82 gospodarstwa domowe, w tej liczbie 24 gospodarstwa rolne, z których 3 miały wielkość w granicach 10-20 ha, 7 w granicach 20-100 ha i 4 ponad 100 ha. W okresie wojny podjęto prace przy budowie drogi lokalnej w kierunku Gronowa. Po 1945r. wszyscy mieszkańcy wsi pozostali na miejscu.

Nazwa wsi: **RYDWĄGI**

Rudwangen

Historia:

Najstarsza osada na terenie dawnego powiatu mrągowskiego, złożona pierwotnie z trzech dóbr służebnych powstałych w 1367r. z nadania wielkiego mistrza Winrycha von Kniprodego, z których każde liczyło po 11 łanów (183,7 ha). Dobra posiadały prawo chełmińskie i obowiązek wystawiania z każdego po jednej służbie konnej w ciężkiej zbroi, otrzymały aż 15 lat wolnizny. Lennikami owymi byli: Hanicke - bratanek Gilersa, Hans Kreczmar i Heincz Grope. Utworzona przez nich osada otrzymała nazwę Reunewange, później wymieniana jako Ruwewango (1419) i wreszcie Rudwangen (XVIIw.) - nazwa ta pochodzi od imienia pruskiego „Rawine”, z sufiksem „wangus” – „dąbrowa”, czyli „Dąbrowa Rawinego”, świadczy to o wcześniejszej, pruskiej tradycji osadniczej tego miejsca. W 1437r. w Rydwągach istniały w sumie 4 dobra służebne. W 1482r. wymienia się tu 4 bartników, którzy wraz z bartnikami innych osad otrzymali od prokuratora szestneńskiego Ottona von Drauschwita przywilej zakładania barci, polowań i połowu ryb w puszczy dla swoich własnych potrzeb, na prawie pruskim. Zatem musiała już wówczas ukształtować się tutaj wieś czynszowa, jako rezultat upadku poprzedniego typu osadnictwa - niewątpliwie wskutek

wojny trzynastoletniej (1454-1466). Według danych z lat 1651-1652 wieś miała 44 łany i 18 gospodarstw chłopskich. W 1740r. założono szkołę, w 1818r. uczęszczało do niej 45 dzieci, które uczył po polsku Andrzej Bierfreud. W 1785r. we wsi było 27 dymów, w 1815r. i w 1823r. - 33 dymy i 192 mieszkańców. W 1849r. wymienia się równorzędną polską nazwą „Ridwongy”, jako „wieś chełmińską”, liczącą 34 chałupy i 272 mieszkańców. W 1870r. zbudowano drogę bitą przez wieś jako odcinek budowanego wówczas traktu Mrągowo-Kętrzyn. W tymże roku wieś liczyła 300 mieszkańców. Na początku XXw. istniała we wsi stara karczma. W 1907r. wymienia się prawdopodobnie od dawna istniejące we wsi gospodarstwo folwarczne wielkości 180,32 ha, należące do Jakubowskiego, który specjalizował się w hodowli bydła i koni rasowych. W okresie międzywojennym hodowcą bydła zarodowego i wysokiej klasy koni wyścigowych był tutaj Hans Paul. Jeden z jego koni zdobył złoty medal na Olimpiadzie berlińskiej w 1936r. W 1928r. Rydwągi określano jako „wieś i wybudowanie” z liczbą 341 mieszkańców. W 1935r. istniała jednoklasowa szkoła z 70 uczniami. W 1939r. wieś liczyła 327 mieszkańców - były tu 73 gospodarstwa domowe, w tej liczbie 16 gospodarstw chłopskich, z których 10 miało wielkość w granicach 20-100ha i 2 ponad 100 ha. Na północ od wsi, w niedalekiej odległości istniała osada Barwik, której część należała do powiatu kętrzyńskiego. W 1815r. był tam folwark należący do majątku Łozdoje (gm. Kętrzyn), od 1928r. traktowany jako samodzielna gmina wiejska.

Nazwa wsi: **SĄDRY**
Zendern, Zondem

Historia:

Nazwa wsi zapożyczona z kręgu miejscowych nazw fizjograficznych, które z reguły miały rodowód pruski (według Trautmanna nazwa ta przypomina imię pruskie Sander). 10 kwietnia 1427r. prokurator krzyżacki w Kętrzynie Hans von Benhausen z polecenia wielkiego mistrza Pawła von Rusdorfa, nadał Hansowi i jego synom Martenowi i Gregorowi dwa dobra służebne na prawie chełmińskim po 15 łanów (250,5 ha) każde, z których jedno położone było „koło lasu Zandern”, a drugie „koło jeziora Notystu” - z obowiązkiem wystawienia po jednej służbie konnej z każdego dobra. Te dwa majątki dały w następstwie początek dwóm wsiom Sądrom i Mierzejewu. W 1564r. w księdze rachunkowej starostwa w Ryne zapisano Sądry i Mierzejewo łącznie na 30 łanach, było tam wówczas 14 gospodarstw. Stanowi to świadectwo, że w miejsce dóbr służebnych powstała tutaj wieś czynszowa. To przekształcenie nastąpiło prawdopodobnie w skutek przerwania tradycji osadniczej - prawdopodobnie przez kilkakrotne niszczycielskie najazdy mazowieckiego pospolitego ruszenia w okresie wojny polsko-krzyżackiej w latach 1520-1521. Ponowne zasiedlenie tego terenu miało już charakter lokacji wiejskiej, zaś materiał osadniczy stanowiła ludność polska napływająca z Mazowsza. W 1539r. w Mierzejewie-Sądrach (wciąż - aż po rok 1719 traktowanych łącznie) byli sami Polacy. W 1602r. każda z tych osad otrzymała dodatkowo po 1 łanie gruntów. W 1631r. 1 łan ziemi w Sądrach kupił Jakub Białek. W 1673r. w obu wsiach łącznie istniało 16 gospodarstw. W 1719r. sama już tylko wieś Sądry posiadała 10 gospodarstw czynszowych, średnio po półtora łana (po 25 ha) każde. Od 1725r. istniała tu szkoła wiejska, do której w 1740r. uczęszczały dzieci z Mierzejewa. W 1785r. było we wsi 16 dymów, w 1823r. liczyła ona 113 mieszkańców, 1853r. - 157 mieszkańców i 23 domy. W 1846r. wskutek tzw. separacji gruntów, powstało 8 rozproszonych „wybudowań”. W 1849r. wieś liczyła 24 domy i 158 mieszkańców, w 1870r. - 158 mieszkańców, w 1928r. - 332 mieszkańców. W 1939r. na obszarze wiejskim, liczącym 358,8 ha, zamieszkiwało 127 osób, znajdowało się 16

gospodarstw chłopskich, z których największym było gospodarstwo Michała Barańskiego, liczące 83 ha.

Nazwa wsi: **STAMKA**
Klein Stamm

Historia:

Pierwotnie wieś szlachecka. W 1542r. starosta szestneński Georg von Rechenberg sprzedał Janowi Skrodzkiemu i jego siedmiu synom oraz Wojtkowi Gizie, jego zięciowi majątek wielkości 15 łanów (250,5 ha) koło jeziora Stamma, za 300 grzywien, z przywilejem prawa chełmińskiego. Nabywcy zobowiązani byli m. in. do posług z psem i koniem w czasie łowów. Również 20 lat później 44 łany w Stamce objął w posiadanie jeden z rodów szlacheckich tego starostwa, von Schlubhutowie (objęli ponad to 57 łanów we wsi Boże). Nie wiadomo, czy od tej pory istniały w Stamce dwa osobne majątki - wydaje się bardziej prawdopodobne, że był to majątek zupełnie nowy, powstały po wygaśnięciu tamtego nadania. W 1785r. Stamka była nadal wsią szlachecką i liczyła 5 dymów. Wskutek reform agrarych w pierwszej poł. XIXw., była to już wieś chłopska, która w 1849r. liczyła jednak wciąż tylko 5 gospodarstw i 35 mieszkańców. W 1928r. osadę tę określono jako „wieś, wybudowanie i leśniczówka”, z mieszkańcami w liczbie 53 osób. W 1939r. było tu 13 gospodarstw domowych, z tego 10 rolniczych, z których 3 miały wielkość w granicach 10-20 ha oraz jedno w granicach 20-100 ha.

Nazwa wsi: **SZCZERZBOWO**
Sziersbowen., Szersbowen, Talhausen

Historia:

W 1555r. starosta Rynu Georg von Diebes sprzedał 4 łany sołeckie wolne od czynszu Wawrzyńcowi, synowi sołtysa z Ławek (gm. Ryn), z obowiązkiem założenia 40-łanowej (668 ha) wsi czynszowej „w lesie Sądry”. Zobowiązanie zostało dopełnione, lecz o losach wsi w ciągu dwóch następujących stuleci brakuje wiadomości. W 1785r. było w niej 11 dymów, w 1815r. i w 1823r. - 17 dymów i 118 mieszkańców, w 1838r. - 20 dymów i 127 mieszkańców. W 1849r. wieś „Szerbowen” miała 21 chałup chłopskich i 135 mieszkańców, w 1870r. – 150 mieszkańców. Zabudowa wsi ukształtowała się w postaci niezbyt regularnego skupiska. Od 8 października 1927r. Szczerbowo stało się samodzielną jednostką administracyjną. W 1939r. było tu 35 gospodarstw domowych, w tej liczbie 14 gospodarstw rolniczych, z których 2 miały wielkość 5-10 ha, 6 w granicach 10-20 ha, 6 w granicach 20-100 ha; liczba mieszkańców wynosiła 146 osób. W okresie wojny budowano drogę Szczerbowo - Boże Małe.

Nazwa wsi: **SZESTNO**
Sestin, Seysten, Seehesten

Historia:

Mulverstedt wywodził nazwę od „Seestein” - „zamek nad jeziorem”, natomiast Glass upatrywał wpływów niemieckich idących z Rzeszy, gdzie znajduje się miejscowość o nazwie Zehista. Jednak z najnowszej pracy opublikowanej na terenie Niemiec (R.Przybytek) stwierdza się, że nazwa ma rodowód pruski - pochodzi albo od imienia Sest, albo od słowa „sestes” - posiadłość. Tę nazwę przyjęto dla wzniesionego tutaj w latach 1325-1326 drewniano-ziemnego gródka strażniczego, w miejsce, którego w latach 1350-1360 zbudowano zamek murowany. Od zamku nazwę przyjęła osada, która rozwinęła się samorzutnie na podgrodzium w postaci tzw. liszki, wzmiankowanej po raz pierwszy w 1357r. Liszka była osadą rzemieślniczą i jako taka pretendowała do roli miasta, ale prawa miejskie zamiast Szestna otrzymało pobliskie Mrągowo (Sensburg). Ponieważ jednak Szestno musiało egzystować w ramach odpowiedniej regulacji prawnej, w 1401r. komtur Bałgi Ulrych von Jungingen nadał Jakubowi Kokennagelowi 40 łanów, w celu lokacji wsi czynszowej na prawie chełmińskim. W obrębie wsi znalazła się liszka. Biorąc to pod uwagę, wystawca przywileju uwzględnił w ramach owych 40 łanów nie tylko 4 łany należne zwyczajowo sołtysowi, ale też 4 łany kościelne tworząc w ten sposób parafię, która miała mieć charakter lokalny, skoro w niedalekim Pilcu (gm. Reszel) istniała już parafia od 1384r., zdolna w zupełność obsłużyć Szestno. Podobnie też z myślą o przyszłych potrzebach rozwijającej się liszki, dalszych 8 łanów zarezerwowano w przywileju dla 8 karczem, po jednym dla każdej. Z powyższego wynika, że z owych 40 łanów dla gospodarstw chłopskich pozostały już tylko 24 łany (400,8 ha). Przyjmując zaś średnio po 2 łany na gospodarstwo, byłoby w Szestnie 12 gospodarstw czynszowych. Zważywszy jednak, że reprezentowane w liście rzemiosło musiało także posiłkować się dochodami płynącymi z uprawy roli i hodowli - gospodarstw chłopskich byłoby jeszcze mniej. Z punktu widzenia interesów fiskalnych krzyżackiej prokuratorii w Szestnie, której siedzibą był tutejszy zamek, ważna była liczba oczynszowanych łanów, nie zaś rodzaj użytkowników. Łanów oczynszowanych było tutaj 32, a wszyscy ich użytkownicy otrzymali w przywileju 4 lata wolnizny. Okazuje się, że pół wieku później (1451r.) powstały w Szestnie tylko 4 karczmy. Świadczy to, że rozwój liszki nie postępował w sposób, jaki zakładano, a to niewątpliwie wskutek konkurencji odległego zaledwie o 5 km. Mrągowo. O ile, więc liszka, przegrywając konkurencję z Mrągowem (podobnie jak Barciany z Kętrzynem, a Sątoczno z Sępolem), nie była zdolna wybić się do rangi miasta, to sam zamek od początku swego istnienia - jeszcze jako załorzenie drewniano-ziemne - pomyślany był jako ściśle określone ogniwo całego łańcucha twierdz obronnych rozlokowanych południkowo po zachodniej stronie Wielkich Jezior, do którego należały: Welawa, Alemburg, Gierdawy, Barciany, Kętrzyn i Ryn. Szestno i Bezlawki usytuowano na zapleczu Rynu, wprost na głównym kierunku wypraw litewskich ciągnących w głąb Prus. Podobne do siebie pod względem wielkości, mogły też pełnić podobne funkcje, jako dodatkowe zapory osłaniające ten ważny rejon obronny. Badania archeologiczne z lat 1984-86 prowadzone na terenie - zamkowym wykazały, że lekkie wzniesienie, znajdujące się w zakolu bezimiennej rzeczki łączącej jeziora Juno i Salent, jest w rzeczywistości kopcem, na którym stanęła budowla poprzedzająca zamek murowany. Budowla ta miała kształt prostokąta 7x3,5m. (dłuższy bok na osi północ-południe). Otoczono ją wałem, ale też zagłębiono w ziemi. Konstrukcję drewnianą obrzucono z zewnątrz gliną by trzymała ciepło i nie dawała się zbyt łatwo podpalić przy pomocy strzał ognistych. Według kronikarzy pruskich Hennenbergera i Hartknocha, zamek (w nieokreślonej postaci) zbudowano w latach 1348-1349. Przyjął tę datę znany historyk Prus Johannes Voigt i uznali ją za prawdopodobną, Dehio i Gall piszący o tamtejszym kościele Buttner podał bez uzasadnienia, że zamek zbudowano w 1367r. Jest to niewątpliwie nieporozumienie. W tym roku, bowiem założono nie zamek, ale trzy pierwsze dobra służebne, które złożyły się na osadę zwaną dziś Rydwągami. Temuż Buttnerowi dał jednak wiarę Templin i w oparciu o wskazaną datę wystąpił z tezą, że podany przez kronikarzy rok 1348 dotyczył nie zamku, lecz jego

drewniano-ziemnego poprzednika. Dowodził, że na to, by drewniany gródek przekształcił się w murowany zamek potrzeba było zwykle 15- 20 lat, co w przypadku Szestna akurat wypełniłoby przestrzeń czasową pomiędzy rokiem 1348 a 1367. Trzeba, więc zwrócić uwagę, że ten sam argument działa na korzyść 1348r. - o ile przyjmiemy, że gródek drewniano-ziemny zbudowano około 1326r., podobnie jak wszystkie wysunięte na wschód grody puszczańskie (według Dehio i Galla – „około 1330”). Nie przeszkadza temu fakt, że pierwsza wiadomość źródłową o zamku pochodzi dopiero z 1371r., w związku z najazdem litewskim. Tak ważnego wydarzenia kronikarz krzyżacki Wigand z Marburga nie mógł pominąć, tym bardziej, że zamek został obroniony. Litwini pod władzą księcia Kiejstuta zadowolili się ostateczne spalaniem przedzamcza (określonego przez Wiganda mianem „suburbium”) i okolicznych wsi. Zamek miał, więc w owym czasie z całą pewnością postać murowaną. Nazwiska prokuratorów będących nie tylko dowódcami, ale też urzędnikami administrującymi okręgiem, zwanym prokuratorią, w imieniu komtura bałgijskiego i pobierającymi dlań czynsze, pojawiają się dopiero od 1401r., ale ustanowiono ich już nieco wcześniej, skoro w 1387r. wielki mistrz Konrad Zollner von Rotenstein określił granice prokuratorii z siedzibą w Szestnie. Zdaniem Toeppena pojawienie się tego urzędu mogło nastąpić jeszcze wcześniej, w związku z podjęciem akcji osadniczej przez wielkiego mistrza Winrycha von Kniprodego (1352-1382), po zakończeniu sporu terytorialnego z biskupem warmińskim. Do zamku przynależał młyn wodny usytuowany obok niego od południe oraz folwark z ponad 22 łanami (367,8 ha) gruntów. W 1412r. na folwarku było 70 koni roboczych, 100 świń i 268 owiec. W 1437r. zamek był wyposażony w 3 działa - jedno na pociski kamienne i dwa na ołowiane. W 1441r. liczbę tych ostatnich zwiększono o 7. Według danych z 1451r. na zamku byli zatrudnieni: kapelan, pisarz, tłumacz z języków pruskiego i polskiego, mistrz rybacki i trzech podległych mu rybaków, pokojowy, piwniczny, dwóch służących prokuratora, kuchmistrz, trzech kucharzy i kuchcik, piekarz, nadzorca pilnujący porządku, uczeń kościelny, łowczy, specjalista do handlu płótnem, sprzedawca „marszałek koński” zarządzający wozownią, około 20 parobków stajennych i „od pługą”, kobiety do posług wraz ze swymi dziećmi. Wszyscy oni otrzymywali roczne uposażenie w gotówce, oprócz tego wikt i ubranie oraz tzw. trzewiczne. Na zamku prokurator przyjmował czynsze, załatwiał sprawy sądowe i urządzał przeglądy wojskowe. Dla prokuratora i jego ściślejszej świty przewidziano na zamku w sumie 6 łóżek. Piwo warzone w browarze zamkowym sprzedawano we własnej karczmie pod zamkiem. Na rzecz browaru chłopci w Kiersztanowie zobowiązani byli do zwózki drzewa. Folwark zamkowy przynosił dochody ze sprzedaży sera, masła, skór, ryb, zboża, słodu i chmielu. W 1448r. prokurator uskarżał się na brak dochodów ze smolarni i z lasów, które na dwie mile dookoła były już całkowicie wyeksploatowane. Według danych z 1448r. miód otrzymywany w formie daniny od bartników, przekazywano w liczbie trzech beczek rocznie wielkiemu mistrzowi i komturowi bałgijskiemu, zaś cztery beczki prokurator zatrzymywał na potrzeby zamku. Niezależnie od tego z obowiązkowego skupu po cenach „urzędowych” pozyskiwano 1,5 łasztu, czyli 18 beczek, które następnie sprzedawano na wolnym rynku z zyskiem wynoszącym 45 grzywien. W późniejszym czasie (1482r.) prokurator Otto von Drauschwitz uregulował status bartników w swym okręgu, nadając im prawo pruskie i zmuszając do daniny rocznej w wysokości 3 rączek miodu, zaś całą nadwyżkę mieli obowiązek sprzedać w zamku za 2,5 grzywiny od beczki - jedynie wosk mogli sprzedawać na wolnym rynku. Skupowano też od chłopów zboże po żniwach, by sprzedawać je z zyskiem na przednówku. Przy żniwach i sianokosach korzystano z posług szarwarcznych przypisanych okolicznym wsiom. W dniu 12 sierpnia 1450r. nowy wielki mistrz Ludwik von Erlichshausen przyjmował na zamku hołd poddanych z terenu prokuratorii; według współczesnej relacji, stawili się wówczas „rycerze i giermkowie, mali i wielcy, wolni chłopci (pruscy i polscy), którzy siedzieli na dobrach służebnych oraz niemieccy sołtysi”. Pozostałe do dziś ruiny zamku mają, dla nauki na tyle duże znaczenie, na ile można jeszcze odtworzyć

obraz tego rodzaju założenia obronnego, które było charakterystyczne dla terenów puszczańskich na wschodnich rubieżach państwa krzyżackiego i nigdzie też - poza zniekształconymi dziś Bezlawkami – nie przetrwało do naszych czasów. Na podstawie wspomnianych już badań archeologicznych można było stwierdzić, co następuje. Zamek był niewielki i niezbyt starannie ufortyfikowany, co zdaje się wysuwać na plan pierwszy jego funkcje wewnętrzne, organizacyjne, urzędowo-fiskalne, gospodarcze itp. Przed ściśle obronnymi i militarnymi. Obronność tego zamku wynikała w dużym stopniu z warunków naturalnych, których walory podniesiono wybitnie dzięki odpowiednim zabiegom inżynierskim. Podobnie jak w Bezlawkach, nie zbudowano wokół niego dodatkowego muru obronnego. Jeśli jednak wielkość założenia zamkowego w Bezlawkach zamykała się w prostokacie murów obwodowych o bokach około 40x50m., to w Szestnie wszystko to było prawie dwa razy mniejsze - tutaj, bowiem mur obwodowy tworzył kwadrat o bokach 25x25m. Nie było też - poza wieżą bramną żadnych elementów flankujących, które - nie wiadomo czy słusznie- usiłuje się przypisać Bezlawkom. W pierwszej fazie budowy założenia zamkowego w Szestnie wzniesiono mury obwodowe. Posadowiono je na różnej głębokości, w wykopie szerokim na 2,5m. Grubość ich wynosiła Ok. 190cm. Dolne partie murów składały się głównie z kamieni polnych związanych zaprawą wapienną. W partiach wyższych mury były ceglane. To samo - podobne jak w Bezlawkach - dotyczyło głównego, mieszkalnego skrzydła zamku. Powstało ono dopiero w drugiej fazie: pomiędzy dwa mury obwodowe (wschodni i zachodni) wstawiono mur poprzeczny, równoległy do muru północnego, w odległości od niego około 7,5m. W ten sposób powstał prostokątny budynek o wymiarach 25x10m. ze sklepieniami kolebkowo dwiema komorami piwnicznymi, do których dziś jeszcze kręte schodki wiodą od dziedzińca. Po stronie wschodniej założenia zbudowano bramę z przelotem wysuniętym przed zachodni mur obwodowy na długość 7m. Wieża bramna służyła też do podnoszenia i opuszczania mostu zwodzonego przerzuconego przez rzeczką młynówkę, obejmującą zamek dwoma ramionami od południa i zachodu. Spiętrzona rzeczka miała tu znaczną głębokość i tworzyła rozlewisko. Po stronie wschodniej i północnej istniały - czytelne do dziś sztucznie przekopane fosy o szerokości przekraczającej na górnych krawędziach 25m. i około 10m. na dnie. Ich głębokość wynosiła około 7-8m. To miniaturowe założenie obronne w pierwszym zamyśle budowniczych miało pozostać takim, jak je wyżej opisano. Po niedługim czasie jednak zdecydowano się dobudować do istniejącego budynku zamkowego skrzydła boczne – parterowe i niepodpiwniczone. Zbudowano je w dziedzińcu naprzeciwko bramy wjazdowej, przez wstawienie poprzecznego muru pomiędzy budynkiem istniejącym a południowym murem obwodowym, w odległości około 8m. Od wschodniego muru obwodowego w swym wewnętrznym obrysie skrzydło to uzyskało wymiar około 8x15,5m. Ponieważ styk ściany frontowego tego skrzydła z budynkiem zamkowym wypadł akurat tam, gdzie znajdowało się wejście do piwnic, musiano je odpowiednio przesunąć i przebudować. Budowy tego skrzydła dokonano kosztem pomniejszenia dziedzińca, który skurczył się teraz do postaci zbliżonej do kwadratu, o wymiarach około 15x14m. i posiadał powierzchnię około 210m². Według Templina w środku tego dziedzińca powinna by znajdować się studnia, ale badania archeologiczne tego nie ujawniły. Do dziś zachował się w narożniku północno-zachodnim założenia fragment muru zewnętrznego głównego skrzydła zamku. Na trzymetrowej podmurówce z kamienia polnego spoczywa, co najmniej czterometrowej wysokości mur ceglany o wątku gotyckim, z fragmentem ostrołukowego otworu okiennego. Wysokość tego muru ma prawdopodobnie charakter pierwotny, co stwarzałoby wyobrażenie o wysokości i kubaturze głównej budowli. Sklepienia piwnic w ostatnich latach uległy zawaleniu. Zamek w ciągu dziejów miał znaczenie raczej administracyjne i gospodarcze, jako siedziba prokuraturii oraz centrum dyspozycyjne dla organizowanego na tym terem osadnictwa - Anizeli znaczenie militarne. W żadnej z wojen nie odegrał istotnej roli. W okresie wybuchu powstania w Prusach w lutym 1454r. wielki

mistrz zamierzał nawet wycofać jego załogę do Malborka, ale powstańcy już wcześniej zmusili ją do kapitulacji. Półtora roku później 5 sierpnia 1455r. bez większego trudu krzyżacy odbili Szestno ponieważ także i strona polska nie przywiązywała doń wagi. Wówczas dowódcą został tu zaciężny krzyżacki Fritsche Lockwin, który wraz ze swą żoną wziął zamek w zastaw od wielkiego mistrza i trzymał także po pokoju toruńskim z 1466r., pełniąc tu aż po rok 1482 obowiązki prokuratora, choć nie należał do Zakonu oraz inicjując w okręgu szeroko zakrojoną akcją osadniczą. Co niewątpliwie powiększało jego własne dochody. W okresie wojny polsko-krzyżackiej z lat 1519 - 1521 dwukrotnie podeszło pod zamek pospolite ruszenie szlachty mazowieckiej, ale nie usiłowano szturmować zamku, pustosząc jedynie okolice. Po sekularyzacji Zakonu w 1525r. aż do 1751r. zamek był siedzibą starostwa podstawowej jednostki administracyjnej w ówczesnym podziale terytorialnym Prus Książęcych. Po roku 1815 zamek, będący własnością królewską rozebrano, a cały materiał pozyskany z rozbiórki przetransportowano do Kętrzyna by zbudować tam nieznaną dziś budynek rządowy być może urzędu skarbowego, jak to uczyniono z rozebrany w podobny sposób zamkiem w Jezioranach. Według Kętrzyńskiego, w 1536r. w liszce na przedzamczu mieszkali sami Niemcy. Sytuacja jednak musiała się odmienić skoro w 1566r. osiadł tu na dwóch łanach nadanych przez księcia Albrechta polskojęzyczny pleban Wojciech Rębowski (Rembowius). Liszkę w odróżnieniu od folwarku starościńskiego i związanych z nim zagród szarwarcznych oraz innych zagród chłopskich, zaczęto w XVIw. określać jako „Freiheit Sehesten”. Tym mianem określano zwykle tereny rządowe istniejące w obrębie jednostek samorządowych. W Szestnie pojęcie to obejmowało wszystkie budynki położone na południe od kościoła i znajdujące się naprzeciwko nich karczmy. Był to teren przynależny do zamku, który dopiero z początkiem XIXw., po rozbiórce budowli zamkowej, został prawdopodobnie przekazany gminie wiejskiej. Szestno rządziło się sposobem małego miasteczka, choć posiadało formalnie status wsi na prawie chełmińskim. Zamiast więc burmistrza, rady i ławy był sołtys, ale dla określenia statusu osady używano określenia „Flecken Sehesten”, co oznaczało miasteczko bez praw miejskich (identyczny status posiadało np. Sątoczno). W tego typu osadzie nie istniał ratusz, natomiast jego cechą charakterystyczną było prawo posiadania szeregu karczem. Zabudowa osady miała - na sposób wiejski - kształt ulicówki, ale z charakterystycznym dla miasteczka placem na środku, który w istocie był na sposób miejski rynkiem, czyli placem targowym, choć bez ratusza. Z datą 8 stycznia 1721r. Szestno otrzymało od starosty swój odrębny wilkierz, jaki posiadały ośrodki miejskie, ustalający w szczegółach cały porządek prawny obowiązujący wszystkich tutejszych mieszkańców. Od początku też istniał tutaj kościół, choć pierwsza wzmianka o nim pochodzi dopiero z 1484r. Kościół murowany z cegły, orientowany, zbudowany na przełomie XV i XVI w. z wieżą drewnianą. W 1618r. budowlę zniszczył pożar, pozostały tylko jej mury obwodowe. W latach 1619-1639 odbudowano kościół w dzisiejszej postaci, z przystawioną wówczas wieżą oraz dobudowano w połowie XVIIIw. kruchtę od północy. We wnętrzu kościoła - płyta nagrobna starosty Fabiana von Lehndorffa (+ 1650), epitafium starosty Justa Bernharda von Wilmsdorfa (+1711) oraz jego córek (+ 1684, 1687). Pierwotna budowla była drewniana, posadowiona na podmurówce, której przebieg ma być czytelny pod posadzką obecnej budowli - na całej długości od ściany północnej do wieży. Szerokość pierwotnej budowli nie przekraczała 24 stop. Wizytacja z kwietnia 1581 r. wykazała jej zły stan, a w 1593r. kościół nie posiadał już pokrycia dachowego, co wywołało decyzję o jego rozbiórce i wzniesieniu nowej budowli, o której była mowa wyżej. Inwestycja była prawdopodobnie finansowana przez starostwo, a więc ze środków państwowych. Obok kościoła w 1648r. zbudowano „szpital”, czyli przytułek dla ubogich, na 12 osób.

W 1785r. osada liczyła wraz z folwarkiem 46 dymów, a w 1815r. 44 dymy i 492 mieszkańców. W 1838r. folwark, należący do domeny państwowej, traktowany był jako osobna jednostka administracyjna, liczył 6 dymów i 140 mieszkańców, natomiast wieś miała

59 dymów i 429 mieszkańców. W 1849r. wieś liczyła 30 domów mieszkalnych i 334 mieszkańców. W 1752r. zlikwidowano starostwa, zaś Szestno zostało jednym z siedmiu wielkich powiatów, na które podzielono Prusy. Ów wielki powiat obejmował dotychczasowe starostwa Ryn, Giżycko i Węgorzewo, ale siedzibą landrata (to jest starosty powiatowego) został Ryn, a nie Szestno. Odtąd Szestno stopniowo traciło swe dotychczasowe znaczenie, zwłaszcza od utworzenia w 1818r. nowych powiatów. Od tego roku nie było już powiatu szestneńskiego, lecz mragowski, z siedzibą w Mragowie. Już parę lat wcześniej w 1813r. sąd domonialny w Szestnie został połączony z sądem miejskim w Mragowie, wskutek czego powstał sąd ziemski i miejski w Mragowie, przekształcony z kolei w 1849r. w sąd powiatowy w Mragowie. Szestno stało się w powiecie miejscowością peryferyjną, chociaż położone było na dość ważnej trasie kołowej między Mragowem a Kętrzynem, modernizowanej w latach 1870-1871 przez jeńców francuskich.

Do budowli publicznych w Szestnie należała szkoła, wymieniona w 1818r. i licząca wówczas 69 dzieci; w 1935r. posiadała dwie klasy. Po 1838r. dotychczasowy majątek domonialny wraz z folwarkiem sprzedano. W 1870r. wieś i majątek liczyły 600 mieszkańców. Od 1871r. wymieniany jest jako właściciel majątku Edward Klugkist. Majątek jego liczył 3380 mórg i w 1907r. poza folwarkiem z gorzelnią i młynem wodnym w Szestnie należały też do niego folwarki w Pieńkach (Stobbenforst) i Marcinkowie (Mertinsdort) łącznie 822 ha. Według danych z 1894r. wieś i majątek rycerski liczyły łącznie 612 mieszkańców. W 1939r. na obszarze wiejskim było 109 gospodarstw domowych, w tej liczbie 32 rolnicze, z których 2 miały wielkość w granicach 10-20 ha, 7 w granicach 20-100 ha i 4 powyżej 100 ha. Liczba ludności we wsi wynosiła 493 osoby.

Już w XVIIw. istniała - położona między Szestnem a Mragowem - osada folwarczna o nazwie Wymysły - w oficjalnej pisowni niemieckiej - Wymysly (1928), później Katzenbuckel (1938) - związana z majątkiem w Szestnie. W 1838r. były tu 2 dymy i 23 mieszkańców, w 1928r. 211 mieszkańców folwarku. Właściciela nie udało się ustalić. Dziś w obrębie administracyjnym Szestna.

Nazwa wsi: **ŚNIADOWO**

Śmiodowo, Schmlodowen, Schniodowen, Schniedau

Historia:

Wieś szlachecka założona przez starostę Szestna z lat 1535-1541, Wolfa von Hennickego, na wschodnim brzegu jeziora Juksty. Liczyła tylko 10 łąnów (167 ha) i posiadała 8 gospodarstw chłopskich. W 1559r. Hiczko (Hitzschen) ze Śniadowa był zasadźcą wsi Czerwonki. W 1625r. dżuma wyludniła wieś – 6 łąnów pustych nabył za 600 grzywien sekretarz starostwa w Szestnie Cyprian Willamovius. W 1693r. wszyscy chłopci byli Polakami. W 1785r. była to już wieś czynszowa (należąca do domeny królewskiej) i liczyła 5 dymów. Dzieci uczęszczały stąd do szkoły w Kosewie, gdzie uczył je senior Michał Zalewski, a w 1818r. do Muntowa, gdzie również w polskiej szkole uczył Fryderyk Śniarewski. W latach 1815 i 1823 wieś miała dwie nazwy równoczesne: Smiodowen i Sniodowen, liczyła 6 chałup i 38 mieszkańców. W 1849r. wieś nazywano Smiodowen albo Sniodowen, liczyła 5 chałup i 40 mieszkańców. W 1928r. było tu 79 mieszkańców, w 1939r. - 80 mieszkańców i 19 gospodarstw domowych, w tej liczbie 15 gospodarstw rolniczych, z których 6 miało wielkość w granicach 10-20 ha i jedno w granicach 20-100 ha. W 1945r. mieszkańcy nie opuścili swej wsi.

Nazwa wsi: **TROSZCZYKOWO**

Troszysberg, Troszysberg

Historia:

Majątek stanowił wydzieloną w latach 1811-1815 posiadłość z lasu miejskiego, a jego nazwa pochodzi od nazwiska burmistrza i rajcy mragowskiego Troszczyka. Zarejestrowano ją oficjalnie 14 lutego 1817r. Posiadłość leżała w odległości 4 kilometrów od Mragowa i była przedmiotem dzierżawy. W 1838r. był tu folwark i dworek z liczbą 18 mieszkańców, w 1849r - 23 mieszkańców. W okresie międzywojennym właścicielem był niejaki Jeleń. W urzędowym spisie miejscowości z 1928r. figuruje jako „Troszysberg - majątek” z liczbą 34 mieszkańców.

Nazwa wsi: **UŻRANKI**

Usranken, Uszranken, Konigshohe.

Historia:

Nazwa pochodzenia pruskiego: „isrankut” znaczy „uwolniony, wybawiony”. 11 listopada 1555r. starosta ryński Georg von Diebes sprzedał 6 łanów sołeckich braciom Wawrzyńcowi i Mikołajowi Klemczykowi „w lesie Sądry”, za 180 grzywien oraz zapisał nadto 60 łanów w celu założenia wsi czynszowej na prawie chełmińskim, na terenie położonym między wsiami Jora Wielka i Baranowem (gm. Mikołajki), Zalcem i Notystem Małym. Osadnikom miało przysługiwać 11 lat wolnizny. W 1673r. obszar wsi wynosił jednak tylko 46 łanów (768,2 ha) oprócz 6 łanów sołeckich obsadzonych było 40 łanów chłopskich, na których znajdowało się 13 gospodarstw czynszowych. W 1719r. sołtysiem był Georg Schwarz; na 40 łanach było wówczas 14 gospodarstw obciążonych szarwarkiem. Mały las wiejski nie zaspokajał potrzeb opałowych, toteż opał pochodził głównie z zakupów. W latach 1747-1752 na pustkach osadzono 6 chłopów. Założono też wówczas szkołę. W 1785r. było 35 dymów, w tym karczma wiejska, którą prowadził Friedrich Adamy. W 1815r. było 46 dymów i 253 mieszkańców; na 16 łanach było wówczas 5 gospodarstw dziedzicznych na prawie chełmińskich, nadto na 28 łanach - 14 gospodarstw szarwarcznych oraz na 10 łanach 6 innych gospodarstw; 1 łan ziemi użytkował karczmarz. W 1830r. liczba gospodarstw wzrosła do 56. Po tzw. separacji gruntów w 1847r., w następnych dziesięcioleciach powstały 34 „wybudowania” wskutek czego zabudowa wsi, która ukształtowała się w postaci zwartej, niezbyt regularnego skupiska, uległa wówczas pewnemu rozproszeniu po obrzeżach obszaru wiejskiego. W 1849r. określano Użranki jako „wieś chełmińską” z 21 dymami i 323 mieszkańcami. W 1870r. było tu 370 mieszkańców. Z dniem 9 stycznia 1892r. Użranki stały się siedzibą nowozałożonej parafii ewangelickiej z przynależnymi do niej osadami: Jorą Wielką, Jorą Małą, Mierzejewem, Notystem Małym, Śniadowem i Zalcem. W 1896r. na ogólną liczbę 1900 parafian, 1500 osób posługiwało się w swych domach językiem polskim. W latach 90 XIXw. zbudowano zbór ewangelicki. Szkoła powstała około połowy XIXw. Wieś ożywiało tutejsze targowisko. W 1907r. zbudowano też drogę z Użranek do Jory Wielkiej. W okresie międzywojennym wśród 62 gospodarstw chłopskich przeważały małe i średnie - 14 w granicach 10-20 ha, 15 w granicach 20-100 ha. W 1927r. założono spółkę wodno-melioracyjną, która osuszyła wiele łąk. W latach 1916-1934 zbudowano m.in. dom mieszkalny dla żandarma, dom dla pielęgniarki gminnej oraz bliźniak mieszkalny w jednym z gospodarstw chłopskich. W 1925r. wieś zelektryfikowano. Istniała dwuklasowa szkoła wiejska dla 120 uczniów. W 1928r. wieś liczyła 497 mieszkańców, w 1939r. - 477 mieszkańców.

Nazwa wsi: **WIERZBOWO**

Wiersbau, Lockwimien

Historia:

Nazwa pochodzenia polskiego. W 1470r. zarządca szestneński Fritz Loewin wystawił przywilej „dla Polaka w Wirspaum”, czyli Wierzbowie. Było to dobro służebne wielkości 20 łanów na prawie chełmińskim, z powinnością służby konnej w zbroi. Potem majątek wierzbowski stał się własnością rodziny Wildenau na Kazłowie (gm. Sorkwity), by po wymarcu linii Wildenau- Schwasfeld trafić z kolei do rąk Goltzheimów. Mianowicie w 1528r. Engel von Goltzheim w drodze rekompensaty za swą służbę po stronie Zakonu wojnie z Polską, w latach 1519-1521 otrzymał szereg dóbr należących przedtem do rodu Wildenau, z Kozłowem i Wierzbowem. Jego synowie dokupili jeszcze łany od Tomasza Richtera, który w 1558r. przeniósł się z Wierzbowa. Włączono otrzymany od księcia Albrechta 12-łanowy majątek w sąsiednim Probarku. W owym czasie Wierzbowo stało się wsią szlachecką, która w 1785r. liczyła dymów i od 1765r. wraz z rezydencją dworską w Baranowie (gm. Mikołajki). Przeszła do rąk rodziny szlacheckiej Rogali-Biebersteinów. Te informacje potwierdzają dane z 1815r., kiedy to Wierzbowo liczyło 19 dymów. Przed 1740r. powstała we wsi szkoła. Według danych z 1823r. był tu majątek szlachecki (tj. zapewne folwark). Po tzw. separacji gruntów i uwłaszczeniu 1838r. było tu 24 dymy i 221 mieszkańców, a w 1849r. „majątek i wieś” liczyły łącznie 21 budynków mieszkalnych i 205 mieszkańców. Później majątek uległ parcelacji. W dniu 30 września 1898r. oddano do użytku przystanek kolei w Wierzbowie, na linii Czerwonka - Mrągowo- Ruciane. W 1928r. sama wieś chłopska liczyła 304 mieszkańców. W 1935r. istniała tu dwuklasowa szkoła, do której uczęszczało 73 dzieci. W 1939r. było we wsi 281 mieszkańców. Na obszarze wiejskim znajdowały się 72 gospodarstwa domowe, w tym rolnicze, z których 12 miało wielkość w granicach 10-20 ha, 10 w granicach 20-100 ha jedno ponad 100 ha.

Nazwa wsi **WÓLKA BAGNOWSKA**

Wolka Bagnowen, Bagnowenwolka, Tiefendorf

Historia

Pierwotnie raczej Piardowo. Osada powstała przed 1800r. na obszarze, który w 1566r. otrzymał w lenno Wilhelm Milewski (von der Milbe) w Bagienicach, przy granicy z obszarem wiejskim Grabowa. Wólka Bagnowska została założona jako wieś szlachecka, która w latach 1815, 1823 i 1849 liczyła niezmiennie 30 mieszkańców i tylko 3 budynki mieszkalne. Wśród tej zabudowy istniał niewielki dworek z towarzyszącą mu cegielnią polową. Urzędowo od 25 września 1929r. osada miała charakter gminy wiejskiej, oraz do 5 czerwca 1906r. stanowiła równocześnie tzw. Gutsbezirk, tj. „obszar dworski”. W 1928r. określano ją urzędowo jako „wieś i wybudowanie”, liczące 87 mieszkańców. W 1939r. na obszarze wiejskim znajdowało się 19 gospodarstw domowych, w tej liczbie 16 gospodarstw rolnych, z których 8 miało wielkość w granicach 10-20 ha, 2 w granicach 20-100 ha i zamieszkiwało tu 95 osób.

Nazwa wsi: **WYSZEMBORK**

Weissenburg, Wyszembork

Historia:

Zdaniem P.Glassa nazwa pochodzi od Weissenburga koło Norymbergi, skąd mieliby pochodzić osadzeni w Wyszemborku lennicy krzyżacy - ale Kasiske nie znajduje przypadku, by posiadacze dóbr służebnych w rejonie Szestna wywodzili się skądinąd aniżeli z terenów krzyżackich, konkretnie zaś z Żuław, Elbląga, Pomezani lub z Nidzicy. W istocie jednak, 5 najwcześniejszych nadań po 10 łanów z 1373r. oraz 7 dalszych nadań z lat 1376, 1377, 1378 i następnych, wielkości 5-10 łanów, dotyczyło osadników pochodzenia niemieckiego. Czterej pierwsi otrzymali 10 łanowe dobra w 1376r. z nadania wielkiego mistrza Winrycha von Kniprodego (ich nazwiska: Moller, Lichtenau, Samuel Soya, Lorenz). W rejestrze czynszowym z 1437r. pod mianem Wyszemborka zapisano istnienie 10 służb wojskowych. W 1498r. wielki komtur Wilhelm Eisenberg nadał Maciejowi Zapadło (schapadlen, Schedpalt) dobro 10 łanowe w Wyszemborku na prawie chełmińskim. Do 1600r. nadano dalszych 60 łanów, tak że do początku XVIIw. Wyszembork ze swymi 105 łanami stanowił jedną z największych osad wiejskich w ówczesnym starostwie szestneńskim. Przy tym zasiedlony był tzw. „wolnymi”, do której to kategorii wysoko uposażonych chłopów, bez specjalnych obciążeń szarwarcznych, sprowadzała się w owym czasie warstwa dawnych drobnych rycerzy, osadzonych pierwotnie na tzw. dobrach służebnych. Mieli oni nadal obowiązek wystawiania służb konnych w zbroi na wypadek wojny; w latach 1651-1652 36 tutejszych osadników wystawiało łącznie 11 służb konnych i zobowiązanych było tradycyjnie do pomocy przy budowie zamków, chociaż w praktyce nowych zamków już nie wznoszono. Na terenie samego Wyszemborka nie istniała też żadna średniowieczna budowla obronna - wbrew mało uzasadnionym przypuszczeniom, których nie potwierdziły kilkuletnie badania archeologiczne zaniechane w 1987r. Tym bardziej nie mogła tam istnieć tego rodzaju budowla proveniencji krzyżackiej, o której brak wiadomości w źródłach pisanych, ani też nie ma dla niej przesłanek logicznych. Wyszembork znajdował się bowiem wewnątrz sieci obronnej, złożonej z szeregu wzajemnie powiązanych ze sobą zamków, z których każdy miał sąsiada oddalonego o 18 km; w tej sieci brakuje miejsca dla Wyszemborka. Była to osada typowo wiejska, bez licznych karczem, charakterystycznych dla podgrodzi (jak Szestno). Przed 1740r. założono tu szkołę wiejską, w której w 1818r. uczył po polsku 53 dzieci Krzysztof Rupio. W 1785r. - 72 dymy i 594 mieszkańców. Tzw. separacja gruntów nie przynosiła tu większych zmian w strukturze zasiedlenia obszaru wiejskiego. Zabudowa wsi miała kształt ulicówki, z tego okresu pochodzi drewniana chałupa kalenicowa. W 1849r. Wyszembork liczył 72 domy mieszkalne i 624 mieszkańców. W 1870r. odnotowano 625 mieszkańców. Z dniem 1 maja 1897r oddano tu do użytku przystanek kolejowy linii wąskotorowej Mrągowo - Kętrzyn, zlokalizowany po stronie południowej wsi. W 1928r. określano Wyszembork jako „wieś i wybudowanie” z liczbą 673 mieszkańców. W 1933r. zbudowano tu okazały, trzyklasowy budynek szkolny, w którym dwóch nauczycieli nauczało 121 dzieci także z Bietrzykowa, Bożego Małego i Brodzikowa. W 1939r. były tu 143 gospodarstwa domowe, w tej liczbie 69 gospodarstw rolniczych, z których 20 miało wielkość w granicach 10-20 ha, 28 w granicach 20-100 ha i 2 wielkości ponad 100 ha. Wieś liczyła 645 mieszkańców.

Na obszarze wiejskim Wyszemborka powstały w połowie XIXw. dwa majątki - na krańcu północno-zachodnim majątek Brodzikowo (Marienhof) oraz na krańcu południowo-wschodnim Biestrzykowo (Berghof). Brodzikowo w 1907r. liczyło 168 ha, jego właścicielem był Elimar Lange. Na folwarku prowadził hodowlę bydła i założył mleczarnię. W 1928r. majątek wraz z folwarkiem liczył 28 mieszkańców. Do wojny właścicielem był Wierebski, który prowadził księgi rodowodowe dla całego stada krów. Po wojnie - państwowe

gospodarstwo rolne. Natomiast Biestrzykowo założono w 1841r., zaś nazwę jego zarejestrowano urzędowo 7 listopada 1846r. W 1928r. majątek z folwarkiem liczył 24 mieszkańców.

Nazwa wsi: **ZALEC**

Salza, Zalec

Historia:

Nazwa pochodzi albo od imienia niemieckiego „Salza”, albo - co bardziej prawdopodobne - ma rodowód pruski i została przejęta od nazwy sąsiedniego jeziora (Salza, dziś Zalec), jak to często bywało w tych stronach. R. Przybytek widzi pewne, choć wątpliwe podobieństwo między pruskim „salus” - potok, a wcześniejszą, pisownią „Saltza”; nie zna jednak faktu przytoczonego przez Toeppena, iż sto lat wcześniej (1443) to miejsce określano mianem „Salesti”; ta nazwa jest z kolei bardziej odległa od imienna „Salza”, bliższa natomiast pruskiemu „salus”. Przyjmując więc pruski rodowód nazwy należy stwierdzić iż pruska tradycja osadnicza spotykała się tu z polskim żywiołem osadniczym, z którego wywodził się Jeniche Mylastzki. Otrzymał on wystawiony 19 lutego 1443r. przez wielkiego mistrza Konrada von Erlichshausena w Kętrzynie przywilej na dobro służebne wielkości 20 łanów, na prawie magdeburskim. Położone „w Salesti”, z obowiązkiem dwóch skuźb konnych w zbroi. Prawdopodobnie wkrótce potem, w wyniku wojny trzynastoletniej (1454-1466) majątek opustoszał i przez dziesiątki lat jego grunty leżały odłogiem, aż porosły lasem. Dopiero 29 października 1541r. starosta szestneński Georg von Diebes znalazł chętnego do założenia wsi na tym trudnym terenie. Okazał się mm Polak, Marcin Pieszczyk lub Pieseczek, który kupił za 108 grzywien 4 łany sołeckie wolne od czynszu, zobowiązując się obsadzić 40 łanów czynszowych (668 ha) „w lesie Sądy”, na prawie chełmińskim z 12 latami wolnizny. Po upływie tego czasu miał być świadczony szarwark dla folwarku w odległych Śmiętkach (gm. Mikołajki). Lokacja była udana - rejestr ryński z 1564r. wykazuje w Zalcu aż 28 gospodarstw, a w 1568r. już 36 (łącznie z dwiema uposażonymi w ziemię karczmami). W 1632r. obsadzonych było 35 łanów czynszowych. W 1657r. wieś została doszczętnie spustoszona przez Tatarów. W 1663r. 8 pustych łanów nabył tu - za zezwoleniem księcia pruskiego Fryderyka Wilhelma – Stefan Kochanowski, przybyły z korony, z 6 latami wolnizny. Wskutek zarazy z lat 1709-1711 liczba mieszkańców wsi gwałtownie zmalała - pozostało tu tylko 12 gospodarstw chłopskich. W latach 1746-1774 obsadzono ponownie 12 łanów pustych. Przed 1740r. zbudowano szkołę, do której pierwotnie uczęszczało 30, później 50 dzieci. Nauczycielem był nie przerywając w ciągu 61 lat Jan Skubich, który zmarł w 1830r. w wieku 90 lat. W 1785r. we wsi było 30 dymów; w 1790r. określano ją jako wieś chełmińską, szarwarczną, z 35 łanami. Od 1792r. wieś Zalec była ośrodkiem dorocznych łowów na wilki, w które obfitowały okoliczne lasy. W 1802r. istniało tu 21 gospodarstw chłopskich, było 10 chałupników, oraz nauczyciel, który miał na uposażeniu 1 łan (16,7 ha) ziemi. W 1815r. we wsi były 34 dymy i zamieszkiwały ją 244 osoby. Po parcelacji majątków w 1832r. liczba gospodarstw wzrosła do 52. Zabudowa wsi, ukształtowana w postaci długiej (1,5 km) ulicówki wzdłuż traktu Mrągowo - Ryn - Giżycko, została teraz wzbogacona pewną liczbą gospodarstw rozproszonych na obrzeżach obszaru wiejskiego. W 1838r. wieś miała 56 chałup i 358 mieszkańców, w 1870r. - 375 mieszkańców, w 1928r. - 476 mieszkańców. We wsi była placówka pocztowa. W 1939r., poza zwartą zabudową, wsi znajdowały się 33 gospodarstwa. Wieś położona była przy drodze państwowej Giżycko-Mrągowo-Olsztyn. W dwuklasowej szkole było 70 uczniów. Osobny budynek zajmował posterunek żandarmerii. Istniało w sumie 57 gospodarstw chłopskich, w tym 19 w granicach 10-20 ha i 11 w granicach 20-100 ha.

Największe gospodarstwa posiadali Foż, Otto i Przygodda. Ogólny obszar wsi wynosił 917 ha i zamieszkiwało tu 398 osób.

Nazwa wsi: **ZAWADA**
Sawadden, Balz

Historia:

Pierwotnie prawdopodobnie osada związana z kilkoma dobrami służebnymi tzw. „wolnych”, którzy zobowiązani byli do stawania konno i w zbroi w każdej potrzebie; nadania pochodziły zapewne jeszcze z pierwszej ćwierci XVw. Z czasem wewnętrzne podziały majątków sprawiły zapotrzebowanie na ziemię, co wyraziło się w dołączeniu do obszaru majątkowego tej osady dalszych 15 łanów, które stały pustaką, w pobliżu – „w dąbrowie nad jeziorem Balc” - w drodze zakupu przez zainteresowanych. Otrzymali je na prawie chełmińskim z mocy przywileju Księcia Albrechta z 11 października 1544r. z obowiązkiem świadczenia z nich jednej służby zbrojnej. W owym czasie, gdy ustaliła się nazwa osady, osadnikami byli Polacy. Ta tradycja osadnicza związana z kategorią, tzw. „wolnych”, majątnych osadników, istniała także w następnych stuleciach, ale Zawada była już wówczas typową wsią chłopską - choć pod względem swego obszaru związana była z arealem owych kilku dawnych dóbr służebnych. Około 1651r. siedziało tam tylko 9 gospodarzy, w 1785r. wieś liczyła 10 dymów, w 1823r. określono ją jako „wieś chełmińską” (na prawie chełmińskim) z liczbą 84 mieszkańców. W 1949r. miała 13 chałup i 97 mieszkańców, w 1870r. – 86 mieszkańców, w 1928r. - 123 mieszkańców, w 1939r. - 95 mieszkańców i 19 gospodarstw domowych, w tym 8 gospodarstw rolniczych, z których jedno mieściło się w grupie 10-20 ha, 5 w grupie 20-100 ha i jedno liczyło ponad 100 ha. Założona tu w okresie międzywojennym spółka wodno-melioracyjna uruchomiła na terenie wsi oryginalną przepompowaną o napędzie wiatracznym.